

NOVUM

Magazine der Juridische Faculteit Universiteit Leiden

Questionnaire

Joanne van der Leun

Analyse

*De inzet van AI binnen
het justitieel domein*

LEIDSCHÉ CULTUUR

*De Novemberrede van
R.P. Cleveringa*

Actualiteit

*Internationaal humanitair
recht & de Ethiopische
wapenstilstand*

Uitspraak

*Dronken dansen en
onrechtmatig optillen*

INHOUDSOPGAVE

3	Voorwoord
4	Column prof. dr. Kinneging <i>Gemeenschap, markt & staat</i>
14	CTRL+ALT+SCHULDIG <i>De inzet van AI binnen het justitieel domein</i>
17	Uitspraak van de maand <i>Dronken dansen en onrechtmatig optillen: de duurste combinatie voor een 'gezellige' avond uit.</i>
18	Leidsche Cultuur <i>De Novemberrede</i>
23	Actualiteitenrubriek <i>Internationaal humanitair recht & de Ethiopische wapenstilstand Internationaal humanitair recht & de Ethiopische wapenstilstand</i>
24	De korte detentie <i>Tijd voor een betekenisvoller alternatief?</i>
28	Questionnaire <i>Joanne van der Leun</i>

VOORWOORD

Waarde lezer,

De tentamens zijn inmiddels ver achter ons en eenieder mag zich opmaken voor de Kerstdagen die binnenkort zullen aanvangen. Hoe eenieder die dagen beleeft of viert, is enorm verschillend. De één kan nu al uitkijken naar het weerzien met familieleden, terwijl de ander helemaal niet op dergelijke aangelegenheden zit te wachten. Het is nog te vroeg om, zoals de dagen rondom Kerst en Oud & Nieuw onvermijdelijk met zich brengen, terug te blikken op het afgelopen jaar. Het is echter wel goed om je (alvast) te realiseren dat dit jaar, 2022, er bijna op zit.

De vreselijke gedachte dat 2022 al vroeg werd getekend door de oorlog aan het Europese oostfront is de realiteit. De uitzichtloosheid van deze oorlog is echter geen gedachte waar men de decembermaand mee wil aanvangen. December is immers een maand van hoop, de maand waarin - ondanks zijn oneindig lijkende donkerte - toch lichtpuntjes te zien zijn. Om enige hoop in aanloop naar de Kerstdagen te kunnen bieden, vangen we aan bij de maand van deze editie: november.

November is een maand die in zekere zin een aanzet vormt tot hoop. Terwijl in het oosten van ons continent een nieuw 'IJzeren Gordijn' zich lijkt te ontwikkelen, is het deze maand 33 jaar nadat de Berlijnse Muur viel. Het was Günter Schabowski, een hooggeplaatst figuur in de DDR, die min of meer per ongeluk eigenhandig ervoor zorgde dat op 9 november 1989, even voor middernacht, Oost en West weer verenigd was. Na 28 jaar afcheiding, ellende en vervlogen hoop was Europa weer een continent zonder een scheidingslijn van prikkeldraad en wachttorens.

De maand november is ook voor de Universiteit Leiden een zeer bijzondere maand, en specifiek voor de rechtenfaculteit. Het was namelijk R.P. Cleveringa, oud-decaan van deze faculteit, die op 26 november 1940 zijn beroemde redevoering hield. Deze rede was een protest tegen de ariërverklaring, een protest tegen het ontslag van zijn joodse vrienden en collega's Meijers, David en Sinzheimer, een protest tégen onrechtvaardigheid en willekeur en vóór het 'rechtsgevoel'.

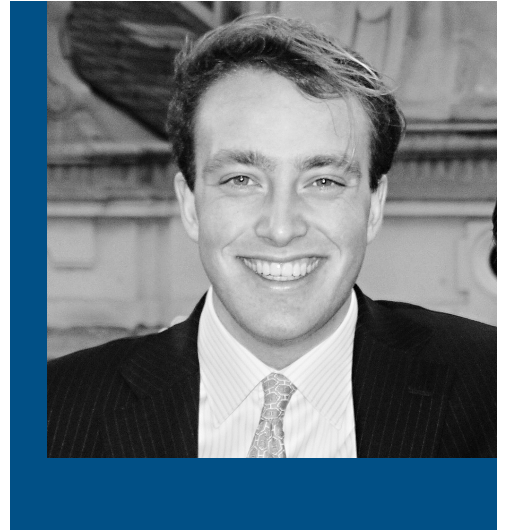
Iedere student van de Leidse rechtenfaculteit dient van deze rede af te weten, vanwege het grote belang die Hoe blijft de rechter in contact met de samenleving zonder de onafhankelijkheid te verliezen? het toen had en nog steeds heeft. Om die reden valt er verderop in dit blad meer te lezen over de 'Novemberrede'.

Het is niet de bedoeling dat met het voorgaande de oorlog in Oekraïne 'voor even' moet worden vergeten. Integendeel: het is van groot belang dat eenieder die dit blad leest zich realiseert dat een dergelijke oorlog zich voordoet en dat het ook de nodige consequenties voor Europa en voor 'ons' heeft. Het biedt, aldus, stof tot nadenken. Dat wij er slechts over hoeven na te denken, is een luxe waar gebruik gemaakt van moet worden. Wees niet slechts afhankelijk van een tweewekelijkse update van NU.nl, maar lees, onderzoek en ga met elkaar in gesprek. Alleen dan ondervinden en realiseren we het grote belang waar deze universiteit voor staat: *Praesidium Libertatis*.

Don't take this for granted.

Karel Wijdeveld,

Hoofdredacteur NOVUM

GEMEENSCHAP, MARKT & STAAT

DRIE MAATSCHAPPELIJKE ORDENINGSMECHANISMEN

Het academisch en maatschappelijk debat over de gewenste samenleving wordt voor het grootste deel gevoerd alsof er twee ordeningsmechanismen bestaan waartussen gekozen moet worden: politiek en economie, oftewel staat en markt. De vraag die centraal staat in het denken over de maatschappij is deze: kan x of y 'worden overgelaten aan de markt' of 'moet de staat ingrijpen'? Daarmee is het denken van begin af aan op een verkeerd spoor gezet. Want het belangrijkste wordt over het hoofd gezien.ⁱ

De samenleving is namelijk in wezen iets wat noch door de markt noch door de staat geordend wordt. Het is een gemeenschap, of een samenstel van overlappende gemeenschappen, waarin noch financiële en anderszins ik-gerichte prikkels van de markt, noch van bovenaf opgelegde regels van de staat bepalend zijn voor wat er gebeurt, maar de morele waarden die typerend zijn voor familie en vriendschap: loyaliteit en wederzijdse hulp om niet.

Historisch gezien is dat de sociale achtergrond van de mens. Verreweg zijn langste tijd op aarde maakte hij deel uit van een rondzwervende troep mensen, die konden overleven omdat ze het samen opnamen tegen de elementen en eventuele vijanden. In deze pre-historische tijden bestond er niets wat ook maar in de verte op markt of staat leek.ⁱⁱ Deze ontstaan pas met de neolithische revolutie, zo'n tienduizend jaar geleden. Dan ontstaan de eerste staten. En met die staten ontstaat ook de markt. Dat wil echter niet zeggen dat de oervorm van samenleven in gemeenschappen daarmee ten einde kwam. Dat is geenszins het geval. De maatschappij was en bleef primair gebaseerd op de gemeenschapsidee. Gemeenschappen waren en bleven de kern uitmaken van de samenleving. Staat en markt waren niet meer dan hulpsystemen. En zijn dat ook altijd gebleven. Tot heel recent.

In de loop van de negentiende eeuw en in versneld tempo in de twintigste ontwaren we echter een heel opmerkelijk ontwikkeling, die in de mensheidsgeschiedenis nog niet eerder is voorgekomen: een steeds verdergaand verval van het gemeenschapsleven, en het ontstaan van een nieuw type maatschappij dat uitgaat van het individu en op de marktwerking en/of staatsoptreden is gefundeerd.ⁱⁱⁱ Deze ontwikkeling is nu zo ver voortgeschreden dat de notie van

i Dit is een zeer veel voorkomende blinde vlek. De econoom ziet de mens als marktparticipant (vrager en aanbieder). De discussie gaat over marktfalen. Daar dient de staat in te grijpen. De politicoloog denkt in termen van individu(alisme) en burger(schap), de jurist ziet de wereld van het privaatrecht en die van het publiekrecht.

ii Graham Clark en Stuart Piggott, *Prehistoric Societies*, Penguin 1990 (1965),

iii Het vakgebied van de sociologie is ontstaan uit verwondering en bezorgdheid om deze ontwikkeling. Zie: R.A. Nisbet, *The Sociological Tradition*, Heinemann, 1966

gemeenschap in het bewustzijn van velen inmiddels slechts nog rudimentair of in het geheel niet meer aanwezig is. Voor hen bestaat slechts het individu, de markt en de staat.

Vaak wordt het verval van gemeenschappen toegejuicht. Ze zouden het individu in een keurslijf persen en het onderdrukken. Hun verval staat dus gelijk aan de bevrijding van het individu. Deze opvatting is kortzichtig en naïef. De desintegratie van het gemeenschapsleven is juist noodlottig. De geatomiseerde mens, die daarvan het gevolg is, is diep ongelukkig. Want hij is eenzaam en hij kampt met gevoelens van zinloosheid. De mens ontleent immers een groot deel van zowel zijn levensvreugde als zijn gevoel van betekenis te zijn aan de gemeenschappen waarvan hij deel uitmaakt. Bovendien is de geatomiseerde mens vatbaar voor de aantrekkingskracht van totalitaire ideeën en bewegingen, omdat deze hem een nieuw 'thuis' en zijn leven hernieuwde zin geven.^{iv}

DRIE SOORTEN GEMEENSCHAP

Er bestaan drie soorten gemeenschap: een gebaseerd op bloedband, een op een gedeeld geloof, en een gebaseerd op vriendschap. Uiteraard is dit een analytisch onderscheid. In de praktijk hebben gemeenschappen veelal kenmerken van twee of zelfs alle drie de verschillende soorten.

De oergemeenschap, en in veel opzichten de voorname gemeenschap in een mensenleven, is de familie - of zo men wil de 'stam' -, de groep van mensen die door bloedbanden met de eigen persoon verbonden is. De paleolitische mens heeft, in navolging van zijn hominide voorouders, honderduizenden jaren in dergelijke familiale groepen over de aardbol gezworven en was voor zijn overleven en welzijn volkomen afhankelijk van de groep waarvan hij deel uitmaakte. De loyaliteit jegens de eigen familie ligt dan ook biologisch diep verankerd. Men laat familieleden niet snel in de steek en voelt zich doorgaans verplicht om in te gaan op hun roep om hulp, zoals men van familieleden ook verwacht dat ze 'er zijn' als de nood aan de man is. Samenhangend hiermee bestaat er binnen de familie zowel een relatief hoge bereidheid tot 'door de vingers zien' en vergeving, alsook een relatief hoog niveau van wederzijdse correctie, en een relatief grote bereidheid elkaar niet te bedonderen,

iv Hannah Arendt, *Origins of Totalitarianism*, deel III.

Andreas Kinneging, Hoogleraar Rechtsfilosofie

omdat er een sterk gevoel bestaat dat men verder moet met elkaar, veel meer dan wanneer het om vrienden gaat. Het is de familie waarop de mens in laatste instantie terugvalt en niet de vriendenkring, laat staan vreemdelingen.

Een tweede type van gemeenschap, dat bestaat sedert de mens in staat is de vraag te stellen naar het waarom en waartoe, is de religieuze gemeenschap. Het is niet overdreven te stellen dat het ontstaan van de mens samenvalt met het ontstaan van de religie. Onze hominide voorouders waren nog te eenvoudig van geest en te veel opgeslokt door de omringende empirische feitelijkheid, om in staat te zijn metafysische vragen te stellen. Het kwam gewoon niet in hen op naar het waarom en waartoe te vragen. Dat doet pas de mens. In zekere zin is dat wat hem tot mens maakt. Want dat is wat hem fundamenteel doet verschillen van alle andere dieren: niet dat hij kan denken, maar dat hij metafysisch kan denken. En daarop - niet te vergeten - ook antwoorden formuleert: religieuze antwoorden, waarin god of de goden centraal staan. De mens is het enige religieuze en metafysische dier.^v

Deze religiositeit was aanvankelijk gebonden aan de familie i.e. stam. De oorspronkelijke goden waren familie- en stamgoden. Maar religiositeit is iets intellectueels en geestelijks

en dus niet gebonden aan bloed en beperkt door de bloedband. Daardoor kon de religiositeit functioneren als een brug tussen families, die een nieuwe band smeedde tussen veel meer mensen. Zo zijn 's werelds religieuze gemeenschappen ontstaan. Omdat god of de goden hogere machten zijn, die men niet licht kan nemen, hebben deze gemeenschappen altijd een groot gewicht, dikwijls een even groot of nog groter gewicht dan de familie. Voor de religieuze mens is het goddelijke het voornaamste en dus als vanzelf de religieuze gemeenschap belangrijker dan de op bloed gebaseerde gemeenschap van de familie.

Dan is er, naast de familiegemeenschap en de religieuze gemeenschap, sedert millennia tenslotte nog een derde categorie van gemeenschap. Deze omvat alle associaties die zijn opgericht - informeel dan wel formeel-juridisch -, met een bepaald doel: sportief, professioneel, politiek, charitatief, dan wel ten behoeve van intellectuele vorming en verdieping, van gezelligheid, etc. Als men het woord zeer ruim neemt, zou men in al deze gevallen van op vriendschap gebaseerde gemeenschappen kunnen spreken, of althans gemeenschappen waarin vriendschappelijke banden de lijm zijn tussen de betrokkenen.

Als we nu alle drie de soorten gemeenschap langlopen en nagaan hoe het ze in deze tijd vergaat, dan constateren we driemaal hetzelfde: alles soorten gemeenschap zijn ernstig in verval.

^v De meeste hedendaagse auteurs op dit terrein zien het verschil tussen de mens en zijn aapachtige voorouders vooral in het gebruik van instrumenten. Dat is ongetwijfeld ook juist. Maar deze opvatting zegt ook veel over de levensbeschouwelijke ideeën van de auteurs. Voor een oudere visie, zie: John Lubbock, *The Origin of Civilisation and the Primitive Condition of Man: Mental and Social Condition of Savages*, Cambridge University Press 2014 (1870), die juist veel aandacht heeft voor de religie van de paleolithische mens.

De bloedbanden van de familie tellen minder dan ze ooit hebben gedaan. Voor het eerst in de geschiedenis wil men de bloedband als juridische basis van de familie geheel elimineren. Maar belangrijker is dat de familiebanden in de samenleving erg los zijn geworden en nog altijd losser worden, zodanig dat veel mensen niet of nauwelijks meer door een familie zijn omringd.

Wat de religieuze gemeenschappen betreft is het beeld niet anders. Deze vormen in vrijwel elke samenleving een prominente aanwezigheid. In de moderne tijd zijn ze echter meer en meer in de verdediging geraakt en op het moment zijn de meeste ervan zelfs helemaal verdwenen of op sterven na dood. Als gevolg daarvan krijgen op dit moment de meeste kerkgebouwen, wegens leegstand, een 'herbestemming', bijvoorbeeld als boekhandel, appartementencomplex, of trampolinedeuren.

Ook de derde categorie van gemeenschappen, die van de associaties tussen mensen met een gemeenschappelijk niet-religieus doel, lijdt aan een bloedarmoede die historisch zonder precedent is. Steeds meer van deze associaties worden bij gebrek aan belangstelling opgeheven. Of ze veranderen in ondernemingen. Sportverenigingen bijvoorbeeld worden omgezet in commercieel gedreven sportclubs. Of ze worden afhankelijk van staatsfinanciering en verliezen daarmee hun onafhankelijkheid. Men denke aan het 'bijzonder' onderwijs in Nederland en de vele NGO's die geheel of voor een groot deel van staatssubsidie afhankelijk zijn.

VERLIES VAN GEMEENSCHAP

Het zojuist geschetste beeld laat aan duidelijkheid niets te wensen over: gemeenschappen zijn aan het verdwijnen. Ze sterven uit. De oervorm van het menselijk samenleven, dat wat altijd de kern was van de samenleving, smelt weg. Daarvoor in de plaats komen de markt en de staat.

Is dat erg? Velen denken van niet. Zoals net al gememoireerd, is het in de mode om gemeenschapskritisch te zijn. Hoe vaak hoort men niet dat deze de individualiteit zouden onderdrukken en niet 'inclusief' zijn? Dergelijke opmerkingen kenmerken de oppervlakkige geest, die in onze tijd de toon aangeeft, óók in academia.

Men beoordeelt niets in het leven juist, als men alleen oog heeft voor de voordelen of de nadelen. Elk voordeel heeft zijn nadeel, elk nadeel zijn voordeel. En soms blijken nadelen bij nader inzien helemaal geen nadelen te zijn, maar juist voordelen. Dat geldt zeker ook voor de 'uitsluiting' en 'onderdrukking van individualiteit'.

Individualiteit is een romantische notie, die teruggaat op Rousseau. Zoals al in eerdere hoofdstukken besproken, maakt ze in feite van de menselijke persoonlijkheid een afgod. In werkelijkheid is het individu niet 'anders dan alle anderen', maar juist een kleine variatie op een algemeen

patroon.^{vi} Zijn aard lijkt sterk op die van alle anderen. En die aard is alles behalve smetteloos. De mens - elk mens - is van nature belast met wat het Christendom de erfzonde noemt. De Middeleeuwen vatte dit samen in de termen concupiscentia en iracundia, die beide vormen van egoïsme zijn. De eerste heeft betrekking op het voortdurend meer begeertes willen bevredigen, de tweede op de zelfoverschatting en het streven naar dominantie.^{vii}

In het licht van dit menselijk tekort is morele opvoeding en vorming van levensbelang. Zonder een dergelijke opvoeding en vorming is goed - laat staan beschaafd - samenleven niet mogelijk. Dat impliceert dat het individu niet 'kan zijn wie hij is', maar juist moet veranderen, om zijn concupiscentia en iracundia onder controle te krijgen. Wat dus 'onderdrukking van individualiteit' wordt genoemd, is in werkelijkheid vorming van de mens. Dit is op verschillende manieren onder woorden gebracht. Als navolging van Christus of theôsis. Maar het weerklinkt ook in het gebod: 'Wees mensch!' en is de kern van het Ciceroniaanse humaniteitsideaal.

Dan de uitsluiting. Iedere gemeenschap sluit uit - net als de staat en de markt trouwens. Sommige mensen worden niet toegelaten en anderen worden buitengesloten - in de ban gedaan. Dat kan niet anders, want eenheid is het levensbloed van elke gemeenschap. Een gemeenschap is een verbinding tussen mensen op grond van iets wat hen verbindt en dus (onder)scheidt van anderen. Er moet dus wel paal en perk worden gesteld aan lidmaatschap. Het is uiteraard niet aangenaam om geweigerd of uitgestoten te worden, maar het is ook niet het einde van de wereld, zeker als er voldoende alternatieve gemeenschappen zijn en men zijn eigen associatie kan oprichten.

Wat verliezen we met het verdwijnen van gemeenschappen? Wat voor maatschappij is een maatschappij zonder gemeenschappen? Wat voor maatschappij is een maatschappij die zelf geen gemeenschap meer is? Laten we proberen de fundamentele principes van zowel de staat en de markt, als de gemeenschap onder woorden te brengen en met elkaar te vergelijken. Dan wordt zichtbaar wat we verliezen als gemeenschappen ontbreken.

^{vi} Rousseau, *Bekentenissen*

^{vii} Begeertes zijn dus nimmer maatgevend. En ze zijn ook zeker niet constituerend voor een 'identiteit'.

WEZEN & WERKING VAN DE MARKT

Om te beginnen de markt. Iedereen heeft wel enig idee wat marktwerking is, maar er zijn te weinig mensen die marktwerking echt begrijpen. De kritiek op het 'kapitalisme' en het 'neo-liberalisme' is niet van de lucht, maar weinig of nooit geïnformeerd door werkelijk begrip ervan.^{viii}

De kern van de marktwerking ligt in het begrip 'ruil'. Het grondprincipe van de markt is de ruil. Maar daaraan ten grondslag liggen drie andere begrippen: eigenbelang, concurrentie, geld/prijzen.

Eerst het eigenbelang: *'It is not from the benevolence of the butcher, the brewer, or the baker, that we expect our dinner, but from their regard to their own interest.'* Aldus de fameuze uitspraak van Adam Smith in *The Wealth of Nations*. De bakker bakt ons dagelijks brood. Van de kwaliteit die ons bevalt en in een zodanige hoeveelheid dat er voor iedereen genoeg is. Dat is, als men erbij stilstaat, een wonder. Hoe komt het? Niet dankzij zijn 'benevolence': zijn onbaatzuchtige naastenliefde jegens ons. Integendeel, hij bakt het brood geheel en al uit eigenbelang: hij wil zo veel mogelijk verdienen. En wat voor de bakker geldt, geldt evenzeer voor de slager, de brouwer en alle andere aanbieders van producten en diensten op de markt. Het is een mechanisme dat draait op eigenbelang, in het bijzonder op hebzucht, maar werkt in het algemeen belang. (Dit wordt wel de intentie-consequentieparadox genoemd.) Zou een aanbieder een product of dienst aanbieden die niet goed is of te duur, dan gaan de klanten naar de concurrent. Zou hij teveel of te weinig aanbieden, dan gaat dat ten koste van zijn verdiensten. Alle aanbieders hebben dus een voortdurende prikkel om (1) de aangeboden hoeveelheid aan te passen aan de vraag, (2) op de kwaliteit te letten en (3) te trachten door kwaliteitsverhoging en/of prijsverlaging meer klanten te verwerven. Hoe hebzuchtiger en inhaliger men is, des te beter de markt werkt.

Dit alles veronderstelt echter wel het een en ander.

Ten eerste: er dient sprake te zijn van meerdere aanbieders die met elkaar concurreren om de gunst van de klanten. En van meerdere klanten die met elkaar concurreren om hetzelfde gewenste product.

Ten tweede: aan de in principe mateloze hebzucht, die gemakkelijk kan aanzetten tot wanprestatie, bedrog, diefstal, etc., moet door de moraal, het civiele recht en het strafrecht paal en perk worden gesteld. Hier ligt dus een belangrijke staatstaak.

Ten derde: de markt kan zich pas volledig ontvouwen als er sprake is van geld i.e. monetaire prijzen, waardoor alles als het ware tegen alles geruild kan worden, door het te

waarderen in geld. De prijzen die op de markt tot stand komen, verstrekken aan ondernemers essentiële kennis over de schaarsteverhoudingen. Gedreven door hebzucht zal het aanbod daar toenemen waar de verkoopprijs de kostprijs (ruimschoots) overtreft en het aanbod afnemen waar de kostprijs de verkoopprijs overtreft. Zo zal het aanbod steeds met de verandering in de vraag mee veranderen en zijn er nooit structurele overschotten of tekorten.

Dit is de essentie van het marktprincipe, de rest is uitwerking.

Welke rol speelt de marktwerking nu in de samenleving? Hoe belangrijk is het voor de samenleving? Ze is onmisbaar in iedere samenleving die meermomvattend is dan die van de tribale familie. Alle sedentaire samenlevingen kennen dan ook vanaf het begin geld, commerciële productie, en handel. Zelfs in Sparta, waar het in de Oudheid aan de heersende klasse streng verboden was zich in de productie en de handel te begeven, bloeiden beide. Overal waar men marktwerking volledig verboden heeft, zoals onder het communisme in de Sovjet-Unie en het China van Mao, waren de effecten voor de welvaart desastreus. Het staat wel vast dat een fatsoenlijke voorziening van goederen en diensten alleen te bereiken en te behouden is als men de markt ruimschoots de vrije teugel geeft.

GEMEENSCHAPSVERVAL DOOR MARKTWERKING

Dat betekent echter geenszins dat de markt het belangrijkste of zelfs het enige principe zou moeten zijn dat de samenleving stuurt. Vanouds worden de sferen gemeenschap - van familie, religie, vriendschap - en staat (politiek) gezien als andere sferen, waarin andere principes dienen te gelden.

Dat dat lang niet altijd het geval is en marktprincipes vrij gemakkelijk deze sferen kunnen binnendringen en er overheersend kunnen worden, daarvan is de mens zich al heel lang bewust. Hij heeft die binnendringing echter tot vrij recent altijd gezien als een ernstige morele corruptie van deze sferen, die coûte que coûte voorkomen moet worden.

Een paar voorbeelden uit beide sferen. Om te beginnen de drie verschillende soorten gemeenschap betreffend.

Familie: denk bijvoorbeeld aan binnen de familie aan elkaar geld vragen en betalen - een contract sluiten - voor verleende hulp en bijstand, of aan seks voor geld (prostitutie), of aan commercieel draagmoederschap.

^{viii} De markt is volstrekt onmisbaar. Daarover zijn alle terzake kundigen het eens. De discussie gaat slechts over de vraag in hoeverre marktwerking gecorrigeerd moet worden door staatsingrijpen en welk staatsingrijpen te prefereren is. Goede overzichtswerken zijn Mark Blaug, *Economic Theory in Retrospect*, en Joseph Schumpeter, *History of Economic Analysis*.

Religie: Mattheüs 6:24 zegt 'Niemand is bij machte twee heren te dienen; want of hij zal de ene haten en de andere liefhebben, of aan de ene zich hechten en de andere minachten; ge zijt niet bij machte God te dienen én Mammon!' Johannes 2:13-16 zegt 'Nabij is het Pesach der Judeeërs geweest en Jezus klimt op naar Jeruzalem. Wat hij in het heiligdom vindt zijn de verkopers van runderen, schapen en duiven, en de muntwisselaars die daar zijn gezeten. Van touwtjes maakt hij een gesel en hij werpt ze allemaal het heiligdom uit, ook de schapen en de runderen; de munten van de wisselaars strooit hij uit en de tafels trapt hij om. Tot de duivenverkopers zegt hij: haalt dit alles hier weg! Maakt van het huis van mijn Vader geen handelshuis!' Of denk aan Luthers 95 stellingen tegen de aflaat: 'Men verkondigt de mens (en niet Gods leer), als men beweert dat de ziel uit het vagevuur omhoogschiet, zodra de klank van het geld in de kist rinkelt.'^{ix}

Vriendschap: een van de beroemdste spreekwoorden uit de Oudheid überhaupt gaat over vriendschap. Het zegt dat 'alles gemeenschappelijk is onder vrienden'.^x Een vriendschappelijke verhouding is dus ten principale anders dan een zakelijke ruilverhouding, waarin niets gemeenschappelijk is. Een vriend zegt: 'Mijn huis is jouw huis'. Hij zal niet om huur vragen. Vrienden staan elkaar bij om niet. Zij vragen geen vergoeding. Vrienden zijn niet uit op hun eigen voordeel, maar op het goede voor de ander. Cicero in *Over Vriendschap*: 'Er is geen grotere pest voor de meeste vriendschappen dan de begeerte naar geld.'^{xi}

Een vereniging bestaat uit mensen die eenzelfde belangstelling hebben - schaken bijvoorbeeld of voetbal - en de vereniging zien als een methode om deze te verwerkelijken. Er is uiteraard meestal geld nodig om een vereniging te laten draaien, maar het gaat niet om geld. Vandaar dat er altijd veel zogenaamde 'onbezoldigde vrijwilligers' bij betrokken zijn. Als de vereniging echter professionaliseert, of wordt omgezet in een commerciële sportschool verandert ze fundamenteel van karakter. Ze wordt een deel van de markt: het eigenbelang komt centraal te staan. De ondernemer biedt een product of dienst aan om geld te verdienen, de klant maakt er gebruik van tegen betaling. Het vriendschapskarakter is teloor gegaan.

ix Nr. 27: *Hominem predicant, qui statim ut iactus nummus in cistam tinnierit evolare dicunt animam.*

x Erasmus, *Adagia*, I.1.1

xi Cicero, *De Amicitia*, 34: *pestim enim nullam maiorem esse amicitii quam in plerisque pecuniae cupiditatem*

STAATSERVAL DOOR MARKTWERKING

Ook de staat kan gemakkelijk worden gecorrumpeerd door het marktdenken. Dat gebeurt bijvoorbeeld als de bevordering van het nationaal inkomen als hoogste doel van de staat wordt gezien. Als politici eerst en vooral gedreven worden door het geld dat ze met hun ambt verdienen. Als politici en ambtenaren uit hun speciale bevoegdheden een privé-voordeel trachten te behalen, bijvoorbeeld door vergunningen of informatie te verkopen. Als het leger bestaat uit betaalde huurlingen. Als rechters en andere bekleeders van publieke ambten omkoopbaar zijn. Maar ook als ambtenaren hun functie zien als een betaalde baan, equivalent aan een baan in het bedrijfsleven.

Dit laatste behoeft toelichting, omdat het anno nu wordt gezien als de gewoonste zaak van de wereld. Deze 'normalisering' van de ambtenarij is een vervalschijning. De ambtenaar vervult net als de politicus, de rechter, etc. een publiek ambt. Dat betekent dat hij georiënteerd moet zijn op het *bonum commune* en in belangrijke mate af moet zien van zijn eigenbelang.^{xii} Dat werd tot voor kort ook expliciet van hem verwacht. In het verlengde daarvan lag bijvoorbeeld de aanstelling voor het leven: een ambtenaar werd niet geacht 'over te stappen' naar het op eigenbelang (hebzucht) gebaseerde bedrijfsleven.

WEZEN & WERKING VAN DE MARKT

Daarmee is voldoende gezegd over de markt. Nu de staat. Wat is het wezen van de staat? Op welk principe is staatsoptreden gebaseerd? Op superieure macht. Dat wil zeggen in laatste instantie op geweld. Waar de markt de toepassing is van het ruilprincipe, daar is de staat de toepassing van het geweldsprincipe.

De staat is ontstaan op twee wijzen. In de eerste plaats door de oprichting van een militaire associatie vanuit de samenleving, bedoeld om de laatste te beschermen tegen vijanden van buitenaf. In de tweede plaats doordat een militaire associatie van buitenaf of van binnenuit een samenleving aan zich onderwierp en de bevolking aan zich onderhorig maakte. Hieruit zijn de twee oervormen van de staat ontstaan. Enerzijds de staatsgemeenschap, de republiek (*res publica*), die archetypisch is beschreven door Plato in zijn *Politeia*, een werk dat niet toevallig door de Romeinen *Res Publica* werd genoemd. Anderzijds het *imperium* of de *dominatio*, waarin een minderheid gesteund op wapenmacht in zijn eigenbelang heerst

xii Zie bijv. Hegel, *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, par. 205; Max Weber, *Politik als Beruf*. Plato's *Politeia* levert het fundament voor de klassieke opvatting van publiek ambt.

over de niet-militaire meerderheid, door deze als knecht (slaaf, lijfeigene, etc.) voor zich te laten werken.

Een republiek kan gemakkelijk ontaarden in een dominaat. Als de militaire associatie haar superieure wapenmacht gaat gebruiken om het volk te knechten in plaats van het te verdedigen is dat het geval. En de kans daarop is groot: *libido dominandi* is deel van de menselijke natuur en het is makkelijker anderen voor je te laten werken dan het zelf te doen. Een dominaat anderzijds kan veranderen in een republiek, als het volk de macht weet te grijpen of de elite en het volk met elkaar verzwageren en een eenheid gaan vormen.

De staat is, zo gezien, dus oorspronkelijk een militaire organisatie, i.e. een leger. Dat geldt zowel voor een republiek als voor een *dominatio*. Het organisatieprincipe is de hiërarchie: de hogere beveelt, de lagere gehoorzaamt. Men herkent hierin zonder moeite de op militaire leest geschoeide structuur van de bureaucratie, die het uitvoerend hart is van de moderne staat. Het leger is uit de aard der zaak de machtigste organisatie in een samenleving: het heeft de grootste wapenmacht, het grootste geweldspotentieel. De macht van de staat is in laatste instantie altijd gebaseerd op de mogelijkheid gebruik te maken van dit potentieel. Wie de staat niet gehoorzaamt, komt uiteindelijk in aanraking met de gewelddadige kant van de staat.

Macht en geweld zijn het bewegingsprincipe van de staat, zoals ruil en geld het bewegingsprincipe van de markt zijn. Deze principes geven de *modus operandi* van staat en markt aan, maar niet hun doel. Welvaart is het doel van de markt. Wat is het doel van de staat? Bescherming, veiligheid. In een republiek de veiligheid van de gehele samenleving, het gehele volk. In een dominaat vooral de veiligheid van de heersende groep, maar secundair ook die van het geknechte volk, dat immers alleen van voordeel is voor de heersers als het produceert, waarvoor veiligheid nodig is.

VERVAL VAN MARKT & GEMEENSCHAP DOOR STAATSOPTREDEN

Een minimale staat die zich ook daadwerkelijk beperkt tot het garanderen van de veiligheid is heel goed voorstelbaar. In dat geval is al het overige overgelaten aan de diverse gemeenschappen in de samenleving en aan de markt. Een dergelijke bescheidenheid van staatswege is in de geschiedenis echter vrijwel niet terug te vinden. Om voor de hand liggende redenen: wie de staatsmacht in handen heeft, is de gemeenschap en de markt doorgaans de baas, omdat hij desnoods met wapengeweld zijn zin kan doordrijven. Veel vaker dan een minimale staat komt dan ook een staat voor

die ernaar neigt de gemeenschap en markt te reguleren of uit te schakelen. Het *non plus ultra* hiervan is de totalitaire staat. Deze laat geen enkele ruimte aan gemeenschappen en de markt, en bestiert zelf de gehele samenleving.

Republieken kunnen gemakkelijker afglijden tot staatsalmacht dan dominen. Dat komt omdat het volk (*populus*) de republiek doorgaans een warm hart toedraagt en zich ermee vereenzelvigd. De staat heeft het imago van een goede herder. Derhalve vertrouwt men de staat en heeft een positief beeld ervan. In een dominaat daarentegen is de meerderheid, het gewone volk, (*plebs*, *vulgus*) gewoonlijk anti-staat, omdat het door hem wordt geknecht. Men wantrouwt de staat, verzet zich openlijk of heimelijk tegen hem, en tracht zo veel mogelijk zijn regels te ontduiken en van hem te profiteren. Ook onder dergelijke omstandigheden is een almachtige, totalitaire staat nog mogelijk, maar alleen als de staat grootscheeps terreur uitoefent.

WEZEN & WERKING VAN GEMEENSCHAP

Ten slotte de gemeenschap. Op welk principe is deze gebaseerd? Wat constitueert de familieband, de religieuze gemeenschap, de vriendschap? Noch het ruilprincipe van de markt, noch het machtsprincipe van de staat. Een vriendschap gebaseerd op ruil is geen ware vriendschap. Het is een zakelijke verhouding. Aristoteles spreekt in dit verband van een quasi-vriendschap, gebaseerd op nutsoverwegingen.^{xiii} Ook een machtsverhouding constitueert geen vriendschap. Integendeel, macht en vriendschap gaan niet of nauwelijks samen. Hetzelfde geldt voor de religieuze gemeenschap en de familie. Ruil- en machtsrelaties kunnen wel een bijrol spelen in al deze gemeenschappen, maar alleen als ze ingebed zijn in verhoudingen kenmerkend voor gemeenschap, gebaseerd op loyaliteit, een gedeeld hoger doel en wederzijdse hulp om niet. Met andere woorden op opoffering en zelfloze liefde.

Wanneer ruil- en/of machtsverhoudingen de toon zetten in de gemeenschap, perverteren ze haar, zoals hierboven al uiteengezet. Het omgekeerde kan echter ook gebeuren, namelijk dat de principes van de gemeenschap de markt en de staat binnendringen.

^{xiii} Aristoteles, NE, VIII [uitw.] ook vriendschappen om hedone vallen hier onder. Vgl. prostitutie: ene partij geld, andere partij genot

MARKTVERVAL DOOR GEMEENSCHAPSINVLOED

Eerst de markt. Als gemeenschapsprincipes de markt penetreren, ondermijnen ze de concurrentie. Deze laatste werkt immers het beste als er juist geen loyaliteit is. De klant moet weglopen als elders een product of dienst wordt aangeboden met een betere prijs-kwaliteitverhouding. En aanbieders die met elkaar bevriend zijn, zijn geneigd de concurrentie te matigen, door allerlei afspraken met elkaar te maken.

Hoe moet dit worden beoordeeld? De gemeenschap is de oervorm van het menselijk samenleven en de markt slechts een hulpsysteem. De markt is belangrijk, maar mag de gemeenschap niet uitschakelen en vervangen, omdat alleen in de gemeenschap ware menselijkheid is te vinden en de markt daarentegen soms onmenselijke consequenties heeft. Dat wil echter niet zeggen dat de marktwerking zelf, zoals wel is beargumenteerd, gematigd moet worden door gemeenschapsprincipes.^{xiv} De markt is één ding, de gemeenschap een ander. Men dient beide in hun eigen sfeer volgens hun eigen principes te laten functioneren. Marktprincipes mogen niet de wet worden in de gemeenschap en gemeenschapsprincipes mogen niet op de markt bepalend zijn. Daardoor ondermijnt men beide principes en doen markt noch gemeenschap hun werk meer. De kunst is enerzijds vrije marktwerking toe te laten en daarnaast de sfeer van familie, vrienden en de religie te behouden, vrij van marktwerking.^{xv}

STAAT & GEMEENSCHAP

Dan de penetratie van de staat door de gemeenschap en haar principes. Die behoeft meer toelichting. Om de gevolgen daarvan duidelijk te maken, moeten we teruggrijpen op het hierboven gemaakte onderscheid tussen republiek en dominaat.

Als de staat in de verbeelding van een ieder samenvalt met de gehele volksgemeenschap, dan is er sprake van een staatsgemeenschap i.e. een republiek. Het nationalisme dat in de vroege negentiende eeuw is ontstaan, was oorspronkelijk niets anders een poging de geestelijke grondslag te leggen voor de transformatie van de bestaande staten tot staatsgemeenschappen.^{xvi} Zo'n staatsgemeenschap of republiek is in veel opzichten een staat in optima forma. De staat is daardoor niet meer een loutere machtsmachine, maar wordt nu gedragen door het volk, waardoor de macht en de volkswil tot op zekere hoogte met elkaar worden verenigd en verzoend. Anderzijds is, zoals al gezegd, juist in een staatsgemeenschap de kans op staatsalmacht het grootst. Als 'wij' de staat zijn, ontstaat gemakkelijk het idee dat alles aan de staat toekomt.

^{xiv} Howard Wiarda, *Corporatism and Comparative Government*, Routledge 1996

^{xv} Wat natuurlijk geenszins wil zeggen dat men de marktwerking niet zou mogen 'temperen' door klanten een vriendendienst te betonen o.i.d. Het gaat erom dat de 'vriendschap' niet mag resulteren in uitschakeling van de marktwerking.

^{xvi} Voordenker: Rousseau

Als de gemeenschap die de staat domineert een deelgemeenschap is, dan ontstaat er een dominaat. Daarvan zijn verschillende varianten: een 'clanstaat', een theocratie en een 'clubstaat'. In een clanstaat heerst een bepaalde stam of familie, in een theocratie de vertegenwoordigers van een bepaalde religie en in een clubstaat een bepaalde vriendenclub. De monarchieën van het ancien régime waren allemaal clanstaten: de gehele adel was aan elkaar geparenteerd. Het Florence van Savonarola, het Genève van Calvijn en het Engeland van Cromwell waren theocratieën, evenals het hedendaagse Iran. Voorbeelden van invloedrijke vriendenclubs, die een groot stempel hebben gedrukt op sommige staten, zijn de vrijmetselaars, de alumni van de Ivy League universiteiten, de oud-leden van studentencorpora etc.

Er zijn over al deze verschillende staatsvormen - de republiek én de diverse varianten van het dominaat - goede dingen te zeggen. Toch geldt ook hier, net als ten aanzien van de mengeling van gemeenschap en markt, dat de voordelen niet opwegen tegen de nadelen. Net als voor de verhouding tussen gemeenschap en markt, geldt dat de sfeer van de staat en van de gemeenschap beter gescheiden kunnen blijven.

STAAT, TIRANNIE & CHECKS OP DE STAAT

Het argument voor de scheiding van markt en gemeenschap is dat ze beide het beste hun werk doen als de onderscheiden principes niet door elkaar heen lopen. Het argument voor de scheiding van gemeenschap en staat is dat de laatste, als machts- en geweldsorganisatie, of hij nu een republiek is of een van de vormen van het dominaat, uit zichzelf aan zichzelf geen grenzen kan stellen en dus altijd zijn invloedssfeer verder zal trachten uit te breiden, net zolang tot hij een positie van almacht heeft bereikt.

Een van de staat onafhankelijke, sterke gemeenschapssfeer - van families (clans), vriendschappelijke gemeenschappen (clubs) en religieuze (kerk-) gemeenschappen - biedt het grootst mogelijk tegenwicht tegen deze tendens. Deze gemeenschappen zijn de primaire '*countervailing powers*' tegen de staatsmacht. (De zogenaamde Trias Politica, die de staatsmacht aan banden wil leggen door tegenmacht *binnen* de staat te organiseren, is van secundaire, aanvullende betekenis. Zonder tegenmachten in de samenleving zijn ze van weinig betekenis en kunnen de groei van de staatsmacht niet tegenhouden.)

Een van de belangrijkste voorbeelden uit de Europese geschiedenis is de adel, die een forse check vormde op de macht van de koning in vrijwel heel Europa. Montesquieu schrijft in zijn *Esprit des Lois* (1748):

‘(L)a noblesse est essentielle dans une monarchie. C’est celle-ci qui fait que le pouvoir du roi ne sombre pas dans un despotisme. Ainsi, la maxime fondamentale de la monarchie est : point de monarque, point de noblesse ; point de noblesse, point de monarque, mais on a un despote.’^{xvii}

De Franse Revolutie heeft de adel afgeschaft. En wat kreeg men ervoor terug? Een tirannieke staat, eerst van Robespierre en daarna van Napoleon.

Tocqueville, die in de Napoleontische tijd geboren is (1805) en bewust de val van Napoleon heeft meegemaakt, waarschuwt in zijn *Démocratie en Amérique* dat men de adel afschaffen kan, maar dan moet zorgen voor nieuwe, sterke ‘intermediaire structuren’. Anders brengt de afschaffing slechts staatsdespotisme. Hij dacht daarbij bovenal aan kranten, aan sterke lagere overheden en aan kerken.^{xviii}

Dat brengt ons op kerk en religie. De adel had zowel kenmerken van een familiale als van een vriendschappelijke gemeenschap. De belangrijkste check op de macht van de centrale staat is echter altijd het derde type gemeenschap geweest: de religieuze. De adel was, als deel van de feodale piramide, in laatste instantie ondergeschikt aan de monarch en dus gedwongen hem te gehoorzamen. De kerk niet. Een religieuze gemeenschap heeft de verering van het goddelijke als doel. Dat staat per definitie hoger dan al het menselijke, dus ook de monarch of de staat. Handelingen 5:29 is de klassieke passage, keer op keer herhaald: ‘Men moet God meer gehoorzamen dan de mens’. Een religieuze gemeenschap ziet zichzelf dus uit de aard der zaak als een hoger belang dienend dan het staatsbelang. Als de twee conflicteren, dient het laatste te wijken. Deze overtuiging heeft ertoe geleid dat religieuze gemeenschappen altijd en overal de belangrijkste check zijn geweest op de staat.^{xix} Dat geldt *a fortiori* voor de Katholieke Kerk, de enige religieuze gemeenschap ter wereld met een zeer sterke, alle landsgrenzen overstijgende, ‘monarchale’ organisatie, wat haar tot de meest geduchte religieuze tegenspeler ooit maakte van de staat.

^{xvii} Montesquieu, *Esprit des Lois*.

^{xviii} Tocqueville, *Démocratie en Amérique*.

^{xix} Fukuyama, *Origins of Political Order*, vol. I, p. 241.

STAAT & RELIGIE

Het ontstaan van de rechtsstaat - in de Angelsaksische wereld spreekt men van *rule of law* - is een product van deze tegenstelling. Elke religieuze gemeenschap heeft de goddelijke wet als hoogste maatstaf van goed en kwaad, recht en onrecht. De menselijke wet, de wet van de staat, heeft dus alleen autoriteit als deze niet strijdig is met de goddelijke wet. Met andere woorden: de goddelijke wet is een hogere wet, of - anders uitgedrukt - hoger recht, waaraan het menselijke recht ondergeschikt is en waartegen het dus niet mag ingaan. Dit betekent dat de menselijke wetgever niet soeverein is en niet kan doen wat hij wil, maar moet opereren binnen de grenzen van het goddelijke recht. Vandaar ‘*the rule of law, and not of men*’, vandaar rechtsstaat en geen machtsstaat.

De staat wordt dan ‘getemd’ door de religie. De machts- en geweldsorganisatie die de staat in essentie is en blijft, wordt in dienst gesteld van het goddelijke i.e. het Goede. Dat verkleint het gevaar van een tirannieke ontsparing van de staat grotelijks.

Als de religie (kerk) de staat al te zeer gaat domineren, dan ontstaat er een theocratie. Is er daarentegen sprake van een staat die de religie aan zich ondergeschikt weet te maken, dan spreken we van caesaropapisme. In het eerste geval ontstaat vrijwel onvermijdelijk de geloofsdwang, afgedwongen door de sterke arm van de staat. In het tweede geval verwordt de religie tot een instrument om de staatsmacht in het zadel te houden. Beide moeten worden voorkomen. ‘Mattheus 22:21 is hierin altijd richtinggevend geweest: ‘Geef aan de keizer wat van de keizer is en aan God wat van God is’. Het onderscheid tussen regnum en sacerdotium moet niet uit het oog worden verloren.

Iets anders is de teloorgang van de religie en daarmee ook de religieuze gemeenschappen die wij nu meemaken. Een dergelijke ontkerkelijking, die teruggaat tot de Verlichting en in de huidige tijd zijn voltooiing vindt, is een historische uniciteit. Zij is niet te verwarren met het antieke paganisme. De Grieken en Romeinen waren voor het overgrote deel religieuze mensen. De goden waren naar hun overtuiging overal en hadden invloed op alles en iedereen. Atheïsten waren er in de antieke tijd nauwelijks, evenmin als daarvoor en lang daarna. Religie is altijd een prominent aspect geweest van de samenleving. Maar nu, voor het eerst in de geschiedenis van de mensheid, niet meer. Althans in het Westen.

Wat hiervan allemaal de gevolgen zullen zijn, is moeilijk te zeggen. Zoiets hebben we nog niet meegemaakt. Duidelijk is in ieder geval wel dat het voornaamste tegenwicht tegen de staat hierdoor verdwijnt. En in het verlengde daarvan de traditionele noties van rechtsstaat en *rule of law*. Als het goddelijke niet bestaat, bestaat er ook geen goddelijke, hogere wet. De wet is dan per definitie mensenwet. Maar dan is de '*rule of law*' gelijk aan de '*rule of men*'. Zo is er zelfs begripsmatig niets meer wat aan de staatsbemoeienis grenzen zou kunnen stellen.

MENS ZONDER GEMEENSCHAP

We hebben al geconstateerd dat de twee andere typen van gemeenschap, de familiale en de vriendschappelijke, geen van beide in zodanige staat zijn dat zij het wegvallen van de religieuze gemeenschap kunnen compenseren. Beide typen zijn, evenals de religieuze gemeenschap, tamelijk sterk in verval geraakt. Als de ontwikkelingen zich in de richting waarin ze nu al zo lang gaan, verder doorzetten, wacht de mens een toekomst zonder gemeenschappen. Zijn leven zal dan geheel en al gestalte krijgen binnen de kaders van de markt en/of de staat, zoals nu al voor velen in belangrijke mate het geval is. Zal dit een gelukkig, geslaagd, goed leven zijn? Neen. Zelfs al zouden de markt en de staat er in slagen de mens bestaanszekerheid, veiligheid, grote welvaart, een uitstekende gezondheidszorg etc. te bieden, zelfs al zouden markt en staat armoede, machtsmisbruik en onderdrukking volledig weten uit te bannen, dan nog is een toekomst zonder gemeenschap alles behalve een goed vooruitzicht. De markt en de staat kunnen de mens niet gelukkig maken. Het zijn naar hun aard hulpsystemen, die de gemeenschap beter kunnen laten functioneren. Ze kunnen nimmer de rol van de gemeenschap overnemen. De gemeenschap(pen) waarvan een mens deel uitmaakt, die zijn het enige wat zijn leven tot een goed en gezegend leven kunnen maken. Want de mens is ten diepste een *animal sociale*, en geen *homo economicus*, laat staan een *homo bureaucraticus*.

NOVUM

CTRL+ALT+SCHULDIG:

DE INZET VAN AI BINNEN HET JUSTITIEEL DOMEIN

In januari 2022 maakten de media bekend dat Chinese onderzoekers een AI-applicatie hadden ontwikkeld die het mogelijk maakt om strafbare feiten te identificeren en een passende strafeis te bepalen. De AI-applicatie is ontwikkeld en getest door het *Shanghai Pudong People's Procuratorate*, het grootste arrondissementsparket van het land en functioneert met een nauwkeurigheid van meer dan 97 procent op basis van een beschrijving van een vermoedelijke strafzaak. Volgens professor Shi Yong - hoofdwetenschapper binnen het project - zou de AI-applicatie daarnaast de werklust van de menselijke Officier van Justitie (hierna: 'OvJ') verlichten en deze in staat stellen zich te concentreren op meer complexe zaken.

Ondanks de voordelige uitkomsten die deze en andere AI-applicaties bieden binnen het justitieel domein, brengen zij ook nieuwe uitdagingen op juridisch en ethisch vlak ter tafel. Deze analyse biedt een kijk op de inzet van AI binnen het justitieel domein en werpt daarnaast een blik op de inzet van AI door justitie in Nederland en de wijze waarop hieraan invulling wordt gegeven.

NIEUWE TECHNOLOGIE, NIEUWE KANSSEN

Hoewel de term *Artificial Intelligence* of *AI* uit de jaren vijftig van de vorige eeuw stamt, is deze technologie pas rond 2010 echt in de belangstelling gekomen en in rap tempo een onmisbaar element geworden in het functioneren van onze samenleving. De enorme toename in de rekenkracht en de overvloed aan gegevens die de “digitale revolutie” en het daaropvolgende “informatietijdperk” kenmerken, liggen hieraan ten grondslag. Deze beide hebben bijgedragen aan de toegenomen capaciteiten van deze technologie en dit laatste heeft ertoe geleid dat belanghebbenden in zowel de publieke alsook private sector actief met de ontwikkeling en inzet van deze technologie aan de slag zijn gegaan. In de praktijk hebben deze ontwikkelingen tot een ware revolutie geleid in diverse sectoren, waaronder de gezondheidszorg, de auto-industrie, financiële diensten, vervoer en logistiek, communicatie, amusement, detailhandel en productie.

Ook binnen het justitieel domein is de technologische vooruitgang op het gebied van AI positief gebleken. Zo heeft deze technologie op het gebied van rechtshandhaving al de procedures van identificatie van zogeheten *persons of interest* of *vehicles of interest* vergemakkelijkt. Ook heeft AI het mogelijk gemaakt om criminele trends en specifiek crimineel gedrag te voorspellen, illegale geldstromen op te sporen, nepnieuws te signaleren en samenwerkingen met internationale organisaties voor rechtshandhaving te vergemakkelijken en verbeteren. Maar ook binnen andere facetten van het justitieel domein zijn de capaciteiten van AI onderkend en benut. Zo wordt binnen de rechtspraak in Nederland al gebruik gemaakt van de capaciteiten van

AI om rechters te ondersteunen door jurisprudentie op relevantie te sorteren en selecteren of door relevante argumenten aan te dragen die kunnen dienen bij de totstandkoming van de uiteindelijke uitspraak. Ook binnen de politie wordt al langer onderzoek gedaan naar de mogelijke toepassingen van AI. Zo benadrukte oud-Minister Grapperhaus in de Nederlandse context al de kansen die AI kan bieden voor de politie om haar taken gericht en efficiënter uit te voeren, maar ook om (verbanden tussen) crimineel gedrag en strafbare feiten zichtbaar maken die voor een menselijke politieagent moeilijk, tijdrovend of zelfs helemaal niet te vinden zijn. Tot slot wordt binnen het OM onderzoek gedaan naar de inzet van AI bij het oplossen van openstaande *cold cases* om zo capaciteitsproblemen te verhelpen of - in zekere zin à la het Chinese voorbeeld - OvJ's te ondersteunen bij het formuleren van de strafeis.

AI is een instrument en een instrument is slechts zo goed als zijn gebruiker.

VAN KANSEN NAAR UITDAGINGEN

Ondanks de vele kansen die AI zo gezien met zich meebrengt voor de uitvoering van werkzaamheden in het justitieel domein, komen de voorziene voordelen niet zonder uitdagingen. AI is een instrument en een instrument is slechts zo goed als zijn gebruiker. In de handen van criminelen of terroristische groeperingen, bijvoorbeeld, kan AI nieuwe digitale, fysieke of zelfs politieke bedreigingen vormen. Naarmate deze technologie geavanceerder en breder beschikbaar wordt, neemt ook de waarschijnlijkheid toe dat deze technologie door criminele wordt verkregen dan wel misbruikt. Op het gebied van cybersecurity zal dit een aantal belangrijke vragen teweeg brengen waarvoor een passend antwoord momenteel niet zelden ontbreekt.

Een andere uitdaging die zich in het kader van de ontwikkeling en inzet van AI binnen het justitieel domein voordoet, houdt verband met de transparantie, accuraatheid, inclusiviteit en menswaardigheid van AI. Hoewel de inzet van AI het mogelijk maakt om de werkdruk onder rechters, OvJ's, politieagenten en diegenen werkzaam in het gevangeniswezen te verlichten, is het voor hen en hun werkzaamheden van uiterst belang dat de AI technologie die wordt ingezet van een aantal waarborgen is voorzien.

Zo is het van belang dat de AI technologie transparant en begrijpelijk is; transparant in de wijze waarop de technologie werkt en begrijpelijk voor zowel de directe gebruiker alsook voor degenen die indirect gevolgen ondervinden van de inzet van deze technologie. Met name waar fouten optreden bij de inzet van AI, spelen deze transparantie en uitlegbaarheid een belangrijke rol. Zo moeten gedupeerden in ieder geval in staat worden gesteld inzicht te verkrijgen in besluiten waartoe autoriteiten met behulp van deze technologie zijn gekomen en ook autoriteiten die tot een oordeel moeten komen ten aanzien van deze fouten en de schade die daarvan het gevolg is, zullen tot op zekere hoogte moeten begrijpen hoe de technologie werkt.

Daar technologie door mensen wordt ontwikkeld, zijn zowel de technologie als ook de uitkomsten die deze biedt niet vrij van menselijke vooroordelen.

Daarnaast is het van belang dat de AI technologie inclusief en voor zover mogelijk vrij van vooroordelen (ook wel 'bias') is. Daar technologie door mensen wordt ontwikkeld, zijn zowel de technologie alsook de uitkomsten die deze biedt niet vrij van menselijke vooroordelen. Om te voorkomen dat deze onlosmakelijke band tussen mens en technologie tot discriminatie leidt, is het van belang dat de AI technologie gedurende de trainingsfase wordt gevoed met diverse en inclusieve datasets en dat er mechanismen worden ingezet ter controle en melding van eventuele discriminerende neigingen van de technologie.

Verder vormen ook eerlijkheid en accuraatheid noemenswaardige waarborgen bij de inzet van AI binnen het justitieel domein. In het voorbeeld van de Chinese AI OvJ werd gesproken over een AI systeem dat functioneert met een nauwkeurigheid van meer dan 97 procent. Hoewel dit een zeer hoog niveau van accuraatheid betreft, is het maar de vraag in hoeverre dit in de praktijk voor elke AI technologie die binnen het justitieel domein wordt ingezet, geldt. Daarnaast is het nog onduidelijk welke mate van accuraatheid voldoende wordt geacht en de bepaling hiervan is volledig contextgebonden. Welke mate van accuraatheid is voldoende als de AI een rechter ondersteunt tijdens een rechtszaak betreffende een verdenking van diefstal? En hoe zit dat bij een moordzaak? Deze en andere vragen zullen nader bestudeerd en bediscussieerd moeten worden voordat AI grootschalig binnen het justitieel domein ingezet kan worden.

Tot slot vormt menselijke tussenkomst een onmisbare waarborg bij de inzet van AI in zijn algemeenheid en binnen het publieke domein in het bijzonder. Recente voorbeelden in Nederland - waaronder met name de toeslagen affaire - hebben het belang hiervan benadrukt. Menselijke tussenkomst vormt hierbij het huidige uitgangspunt om te voorkomen dat door AI gegenereerde besluiten blind worden gevolgd. Met name met het oog op de mitigering van voornoemde risico's mag het belang van een betekenisvolle menselijke rol tussen algoritme en conclusie niet onderschat worden.

Andere uitdagingen hebben betrekking op de juridische en ethische inkadering van AI technologie. De vele inspanningen die hiertoe op Europees niveau de afgelopen jaren zijn geleverd, hebben onder meer een de welbekende wet- en regelgeving op het gebied van privacy en gegevensbescherming tot gevolg gehad. Daar blijft het echter niet bij. Slechts enkele voorbeeld van recente voorstellen voor de verdere juridische inkadering van AI betreffen het voorstel voor de AI-verordening en het recent door de Europese Commissie gepubliceerde voorstel voor aansprakelijkheidsregels ten aanzien van AI. Naarmate de inzet van AI zal toenemen en gezien de gevoelige contexten waarin AI in toenemende mate ingang vindt, zal de vraag om effectieve juridische en ethische inkadering naar alle waarschijnlijkheid in rap tempo toenemen.

HOE ZIT HET MET NEDERLAND?

Hoewel een interactie met een AI OvJ wellicht voor velen als toekomstmuziek klinkt, zijn de ontwikkelingen rondom de inzet van AI binnen het justitieel domein in volle gang. In Nederland is de potentie van AI binnen het justitieel domein meer recentelijk ook veelvuldig onderkend en wordt door verschillende ketenpartners (lees: politie, rechtspraak, Openbaar Ministerie (hierna: 'OM'), etc.) al geëxperimenteerd met mogelijke toepassingen ervan. De toegenomen digitalisering en complexiteit van criminaliteit en de enorme hoeveelheden data en dossiers die karakteriserend zijn voor rechtsprocessen maken dat AI een krachtig instrument biedt om de werkdruk binnen het justitieel domein te verlagen en de kwaliteit van het werk te verhogen. De inzet van AI binnen het justitieel domein wordt daarmee niet langer gezien als een pure luxe, maar als een absolute noodzaak.

Tegelijkertijd laat voorgaande analyse zien dat dit niet is zonder de introductie van nieuwe uitdagingen op juridisch en ethisch vlak. Binnen het Ministerie van Justitie en Veiligheid - waarbinnen een team is opgericht dat de mogelijke toepassingen van AI binnen het Justitieel domein onderzoekt - wordt ook met deze genuanceerde blik naar de inzet van AI gekeken en wordt de nadruk gelegd op een verantwoorde en met waarborgen omklede inzet van deze technologie. Vragen die het Ministerie hierbij centraal stelt betreffen de juridische inkadering van de toepassing van AI, het in kaart brengen van de mogelijke risico's van de inzet van deze technologie en de impact van de inzet hiervan voor de invulling van de werkzaamheden binnen het justitieel domein.

Hoewel de verwachtingen ten aanzien van de potentie van AI binnen het justitieel domein hooggespannen zijn, brengt het experimenteren met nieuwe technologie ook onvermijdelijk risico's en potentiële teleurstellingen met zich mee. Zonder te verdrinken in de mogelijk nadelige uitkomsten en risico's en daarmee een algehele halt toe te roepen aan de digitalisering van justitie, is het van belang om innovatie binnen dit domein plaats te laten vinden middels overzichtelijke stappen en duidelijke spelregels. Voor justitie geldt met andere woorden: Innovatie is een *must* als het maar op een verantwoorde wijze in onze samenleving past.

UITSPRAAK VAN DE MAAND

Dronken dansen en onrechtmatig optillen; de duurste combinatie voor een ‘gezellige’ avond uit.

Velen van ons zullen op z'n tijd goed kunnen genieten van een lekker avondje uit. Sommige van ons vinden het leuk om een goed cafeetje op te zoeken om rustig een drankje te drinken. Anderen vinden het leuker om een festival mee te pakken of om naar een club te gaan. Waar men ook voor kiest, voornoemde joviale activiteiten zullen de meeste studenten niet onbekend zijn.

De ervaring leert dat er tijdens het uitgaan wel het een en ander mis kan gaan. Dit is soms bedoeld en soms onbedoeld waarbij de gevolgen uiteen kunnen lopen van het kapot vallen van een glas bier tot een handgemeen. Voor ons juristen uiterst interessant, omdat hier dus schade kan ontstaan en onrechtmatig gehandeld kan worden. Kortom, voer voor discussie aan de borreltafel.

In deze bijdrage zal worden ingegaan op zo'n dergelijke casus. Een man en een vrouw zijn samen met elkaar gezellig aan het feesten op een festival nabij een buitenpodium in Amsterdam. Hier hebben ze enkele tijd midden tussen de mensen staan feesten en zijn na een tijdje naar een wat rustigere plek gelopen. Ze hadden toen al acht tot tien drankjes gedronken waardoor ze 'lichtelijk aangeschoten dan wel dronken' waren. Op een gegeven moment denkt de man dat het een leuk idee is om de vrouw spontaan op te tillen zonder dat aan haar mede te delen.

Nadat de man de vrouw een tijdje in de lucht had getild - zo'n 30 cm van de grond - liet hij haar neerkomen waardoor zij ten val kwam. Zij liep hierdoor een botbreuk op; specifiek een Lisfranc fractuur. Daarvoor moest zij naar het ziekenhuis en liep allerlei kosten op. Daarop werd de verzekeraar van de man, Bovemij, gevraagd de aansprakelijkheid te erkennen. Dit bleef uit.

De vrouw stapte daarom naar de rechter waarbij zij een verklaring voor recht verzocht dat de man onrechtmatig had gehandeld en haar dus een schadevergoeding moest betalen. Zij beweert dat de man onrechtmatig handelde, onder meer omdat hij haar spontaan optilde en losliet. De man ontkend niet dat hij haar heeft opgetild, maar stelt dat het optillen in de gegeven omstandigheden totaal niet onverwacht was en dus niet zo gevaarschepend.

En dan gaat de rechtbank uitgebreid in op de vraag of het handelen van de man ook daadwerkelijk onrechtmatig is geweest. De rechtbank komt tot het oordeel dat dit handelen wel degelijk onrechtmatig is. In beschoonen toestand onverwachts iemand oppakken en laten vallen levert een dusdanig groot risico op, dat de man zich had moeten weerhouden van dit gedrag. Daarbij maakt de rechtbank duidelijk dat dit niet anders zou zijn geweest als ze een op een met elkaar aan het dansen waren. De rechtbank merkt ook op dat de vrouw niet rekening had hoeven houden met dit gedrag omdat volgens de man 'bij een muziektopodium' gedanst werd. Ook iemand optillen tot 30 cm boven de grond wordt volgens de rechtbank gezien als een feit waarmee de man bekend had moeten zijn geweest dat dit hoog genoeg was om letsel te veroorzaken. Het verzoek wordt zodoende toegewezen.

Zo u heeft kunnen lezen is daarom niet al het wilde gedrag op feesten voor de civiele rechter toelaatbaar en kunt u zelfs civielrechtelijk worden veroordeeld! De man moest uiteindelijk bijna €7.000 betalen; een bedrag waar hij veel meer feesten mee had kunnen bezoeken en drankjes had kunnen kopen. Maar wat moet u dan doen om te voorkomen dat een leuk feestje eindigt met een torenhoge 'rekening'? Vraag altijd toestemming aan de persoon in kwestie voordat u een beoogde wilde actie uitvoert, laat mensen niet zomaar los (en al helemaal niet vallen) en ga niet met mensen naar een feestje die je naderhand voor de rechter zullen dagen! Zo zal uw avondje niet in de soep lopen.

DE NOVEMBERREDE

“Het is deze Nederlander, deze nobele en ware zoon van ons volk, deze mensch, deze studentenvader, deze geleerde dien de vreemdeling, welke ons thans vijandiglijk overheerscht, ‘ontheft van zijn functie’! Ik zeide U niet over mijn gevoelens te zullen spreken; ik zal mij eraan houden, al dreigen zij als kokende lava te barsten door al de spleten, welke ik bij momenten den indruk heb, dat zich, onder den aandrang ervan, in mijn hoofd en hart zouden kunnen openen.”

Het waren onder meer deze woorden die R.P. Cleveringa uitsprak op een dinsdagochtend in 1940. Het was echter niet zomaar een redevoering op zomaar een dinsdagochtend.

Deze rede, die beter bekend is komen te staan als de ‘Novemberrede’ of ‘Cleveringarede’, was er één van protesterende aard, nu onder meer de geliefde en gevierde hoogleraar E.M. Meijers, tevens promotor en dierbare vriend van Cleveringa, op de ochtend van 26 november 1940 zijn ontslagbrief had ontvangen. Tezamen met enkele andere Leidse hoogleraren, hadden Meijers en Cleveringa de zogeheten ‘ariërverklaring’ niet kunnen en willen ondertekenen. Meijers, daar hij joods was, en Cleveringa, daar hij het er niet mee eens was. Een dergelijke verklaring was louter gefundeerd op onrechtmatigheden en duidde op een willekeur die geenszins gerechtvaardigd kon worden.

Dat de rede van Cleveringa werd uitgesproken op dinsdag 26 november 1940, op het tijdstip van 10:15 in de ochtend, was ook niet een willekeurig gekozen moment. Enkele dagen ervoor, op 22 november, had er een vergadering plaatsgevonden met een aantal hoogleraren van de juridische faculteit in huize Cleveringa, aan de Rijnsburgerweg 29, te Leiden. Tijdens deze bijeenkomst werd de ariërverklaring besproken, die een maand eerder was uitgevaardigd door de bezetter. Deze verklaring diende eenieder te ondertekenen die in de ogen van de bezetter ‘ariër’ was. Iedereen die niet ‘ariër’ was, en/of het niet eens was met het principe van de verklaring, mocht zijn of haar werkzaamheden niet langer voortzetten.

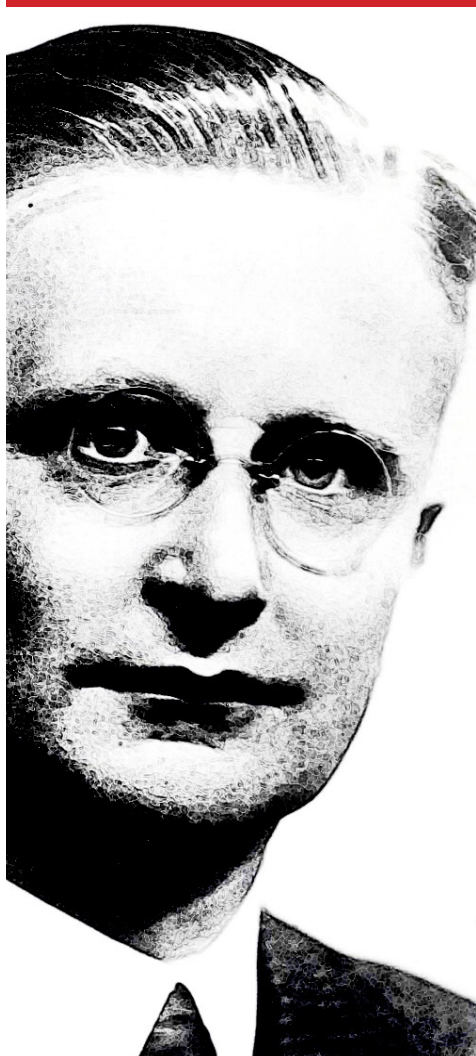
Eerder had onder meer Cleveringa proberen de rechterlijke macht ervan te overtuigen deze verklaring niet te ondertekenen, nu deze absoluut bezwaarlijk was en ondertekening een onderschrijving was van de duivelse methodiek en systematiek om ook joodse rechters uit hun ambt te ontzetten. Hoewel de lagere rechters hierin mee hadden willen gaan, werd de weigering tot ondertekening niet gevolgd door de raadsheren van de Hoge Raad. Zij zouden zelfs ‘zonder enig protest’ de verklaring hebben ondertekend.

Nu de ariërverklaring ook de universitaire sferen had bereikt, dreigde ontzetting van het ambt van joodse medewerkers van de universiteiten in Nederland. Onder hen waren de Leidse juridische hoogleraren M. David, H. Sinzheimer en E.M. Meijers, vrienden en collega's van Cleveringa. Thans was het gevreesde moment aangebroken dat ook zij niet meer hun werk zouden kunnen voortzetten. Nog altijd geshockeerd van het gegeven dat de Hoge Raad op zulke eenvoudige wijze had ‘gecapituleerd’, wilde Cleveringa een herhaling zonder enige vorm van protest koste wat het kost voorkomen. Om die reden had hij de vergadering van 22 november 1940 bij hem thuis afgekonddigd. Samen met de hoogleraren die aan zijn zijde stonden (de Duitsgezinde hoogleraren J.J. Schrieke en W. van Iterson namen geen deel aan deze vergadering), kwam hij tot de conclusie dat er openbaar getuigenis diende te worden afgelegd tegen het principe van de ariërverklaring en uit solidariteit met de slachtoffers van deze maatregel.

26 NOVEMBER 1940

Onder de aanwezige hoogleraren bevond zich Benjamin Marius Telders, tevens een zeer gewaardeerde vriend en uitzonderlijk bekwame collega van Cleveringa. Daar het houden van een protestrede niet vrij van gevaar zou zijn - Cleveringa realiseerde zich zeer goed dat hij naar aanleiding hiervan opgepakt zou kunnen worden - bood Telders aan om de rede te houden in plaats van Cleveringa. Telders was immers niet getrouwd en had geen kinderen. Na een kort, doch intens overleg met zijn vrouw Hiltje, besloot Cleveringa dat hij het moest doen: zowel in zijn hoedanigheid als decaan van de rechtenfaculteit, als in zijn hoedanigheid als zeer goede vriend van Meijers voelde hij het als zijn plicht om dit te doen. De rede zou door hem uitgesproken worden, op dinsdag 26 november 1940, om 10:15. Het tijdstip waarop normaal gesproken Meijers zijn college in het burgerlijk recht zou verzorgen.

Op de bewuste ochtend van 26 november 1940, was het al vroeg rumoerig in en rondom het Academiegebouw aan het Rapenburg. Studenten wisten van tevoren dat het college van Meijers niet meer zou plaatsvinden, maar ook wisten zij dat er in plaats daarvan iets bijzonders stond te gebeuren. Al ruimschoots vóór de gebruikelijke aanvangstijd van zijn college (10:15) was het Groot-Auditorium volgepakt met studenten en andere betrokkenen van de Universiteit Leiden. De gangen rondom overlaadden zich met anderen die niet zozeer 'te laat' waren, doch simpelweg minder alert waren geweest dan de vroegsten die zich in alle belangstelling richting Rapenburg 73 hadden begeven. Zelfs op het plein vóór de ingang verzamelden zich meer en meer studenten; benieuwd, zenuwachtig en hoopvol van wat komen zou. Om ook die toehoorders te bereiken, was er op het laatste moment een luidspreker geregeld, opdat ook zij de belangrijke boodschap in vol ornaat mee zouden krijgen.

Vlak voor het gebruikelijke tijdstip waarop Meijers zijn college zou beginnen, trad Cleveringa naar voren, en ving aan met wat de belangrijkste, Nederlandse redevoering van de twintigste eeuw zou worden:

“Ik treed hier vandaag voor u op een uur, waarop gij gewoon waart een ander voor u te zien: uw en mijn meester Meijers.”

Wat volgde, was niet alleen een duiding van de schrijnende situatie, die slechts herkend kon worden in gedaanten van onrechtvaardigheid, maar ook een bijzonder heldere en nauwe uiteenzetting van het zeer belangrijke werk dat Meijers tot dan toe reeds had geleverd. Ook volgde een passage met juridische grondslagen die Cleveringa tezamen met Telders had voorbereid, waarin werd betoogd dat de discriminerende maatregelen in strijd waren met zowel de Grondwet, als met het Landoorlogreglement 1907. Hierdoor was de toehoorder zich niet slechts bewust van de omstandigheden waar zij mee te maken had gekregen door de onrechtmatige bezetting, maar bovendien werd de toehoorder zich bewust van het feit welke invloed deze omstandigheden inmiddels hadden op de vrije (academische) wereld en op de vrije (academische) mens.

De harde en ware woorden raakten het publiek, dat zich niet alleen vanuit de juridische faculteit naar het Academiegebouw had begeven. Neen, het kwam van alle mogelijke faculteiten die de oudste Universiteit van het land op dat moment had te bieden. Deze woorden raakten hen op een wijze die niemand voor mogelijk had gehouden. Een gevoel van eendracht groeide dat uur met de minuut. Zodanig, dat Cleveringa na elke rake zin die hij verkondigde, het publiek licht gebarend tot stilte moest manen, aangezien de studenten en andere betrokkenen de neiging hadden telkens te applaudiseren voor wat zij te horen kregen. Tezamen werkten zij toe naar de absolute apotheose, het einde, waarbij men zich simpelweg niet langer kon en behoefde in te houden.

“Wij hadden gemeend hiervoor bespaard te mogen en te zullen worden. Het heeft niet zo mogen zijn. Wij kunnen, zonder in nutteloze dwaasheden te vervallen, welke ik U met klem moet ontraden, thans niets anders doen dan ons buigen voor de overmacht (...) En inmiddels zullen wij wachten en vertrouwen en hopen en steeds in onze gedachten en onze harten het beeld en de gestalte en de persoonlijkheid vasthouden van wie wij niet zullen aflaten te geloven, dat hij hier behóórt te staan en, zo God het wil, weer zal keren.”

Een daverend applaus volgde, welke ditmaal niet tot een stilte werd gemaand. Wat het applaus wél deed stoppen, was een ingaving die was ontstaan door het groeiende eenheidsgevoel van het uur ervoor: spontaan werd door een aantal het Wilhelmus ingezet, waarna de gehele mensenmassa volgde. Tot aan het plein buiten het Academiegebouw zong men het eerste en het zesde couplet van het Lied des Vaderlands.

Diezelfde avond nog werd de rede uitgetypt, door A.B.J. Koch, een student die hiervoor vrijwillig het initiatief had genomen. De eerste tientallen exemplaren werden direct op de post gedaan en na slechts een aantal dagen hadden duizenden andere Nederlanders de rede van Cleveringa kunnen lezen.

Al een dag na de redevoering werd Cleveringa thuis opgepakt. Deze gevolgen hadden Cleveringa en zijn collega's voorzien: Cleveringa zelf had al vanaf 11 november 1940 een koffer klaarstaan, voor het moment dat hij meegenomen zou worden. Ook Telders wist wat komen ging: de dag van de rede, krap een uur nadat Cleveringa zijn beslissende woorden had gesproken, had Telders bloemen laten bezorgen aan Hiltje, de vrouw van Cleveringa. Telders kende aldus het lot van Cleveringa en werd ook zelf enkele weken later, op 18 december 1940, opgepakt en overgebracht naar de gevangenis in Scheveningen. Aanbiedingen tot onderduiken had hij afgeslagen: "Ik sta voor het recht. Als ik onderduik, geef ik mijn houding prijs. Het gaat er in deze fase om dat er mensen zijn die het recht durven verdedigen."

Dat beiden wisten wat de consequenties waren, maakt hun daden nog heldhafter. Ze toonden doordachte moed, geen overmoed. De onrechtmatigheid en onrechtvaardigheid waar de bezetting mee gepaard ging, zou geen goed jurist mee kunnen leven. Een goed jurist was, in de ogen van Cleveringa, immers één die een goed 'rechtsgevoel' zou hebben. Uiteraard is vakkennis uitermate belangrijk en is de vaardigheid rechtsregels op de juiste wijze toe te passen een onmisbare. Desondanks is het gevoel voor wat juist is en wat níet juist is, essentieel voor de kwalificatie of een jurist een 'goed jurist' is. Hiermee trad Cleveringa in de voetsporen van Meijers, die een dergelijk, onmisbaar gevoel typeerde als de 'vlam der gerechtigheid' die een jurist dient te bezitten.

Het 'rechtsgevoel' stond, aldus, bij Cleveringa én bij Meijers hoog in het vaandel. Ruim voor de Duitse bezetting stond Meijers om deze houding bekend. Zo had hij al eerder de opstelling van de Hoge Raad - ditmaal ten aanzien van het oordeel over het leerstuk van de veranderende (onvoorziene) omstandigheden - kwalijk gevonden.

Ingeval van sterk gewijzigde omstandigheden, zoals in tijden van oorlog, kon en kan de nakoming der overeenkomst immers dusdanig bezwaarlijk worden, dat van een partij nakoming niet 'in redelijkheid' mocht worden verwacht. Denk hierbij aan de exorbitante stijging van grondstofprijzen, die zich natuurlijk nu voordoen, maar ook toentertijd. Op een dergelijk moment zou het rechtvaardig zijn dat niet slechts naar de letter van de overeenkomst zou worden gekeken, teneinde nakoming van het contract te bewerkstelligen, maar juist om rekening te houden met de sterk benadeelde partij.

Nu in het oud Burgerlijk Wetboek niet was gecodificeerd dat de rechter zou mogen ingrijpen in het contract, oordeelde de Hoge Raad stevast dat een wijziging van de overeenkomst niet kon plaatsvinden. Meijers veroordeelde dit, door te stellen dat een dergelijke houding 'ons rechtsgevoel kwetst en er slechts toe kan leiden dat onze rechtspraak impopulair wordt'. Inmiddels kent ons Burgerlijk Wetboek sinds de codificatie van 1992 art. 6:258 BW en wordt het leerstuk van de onvoorziene omstandigheden internationaal erkend. Zo bleek Meijers' rechtsgevoel uiteindelijk niet alleen rechtvaardig, maar ook rechtmatig.

Dat de Novemberrede ieder jaar, op meerdere plekken ter wereld wordt gehouden, is een zeer belangrijk gegeven. Het herinnert ons aan de verschrikkingen die een oorlog met zich kan brengen, het onrecht waarmee het gepaard gaat, de onbegrijpelijkheid en willekeur die de tirannen in kwestie eraan ten grondslag leggen, waarmee zij ons rechtsgevoel telkens weer proberen te ondermijnen. Het zijn ook die redenen die ons sterker kunnen maken, eensgezindheid en eendracht veroorzaken en ons meermaals laten nadenken over de handelingen die wij normaal gesproken verrichten om het 'juiste' te doen. Het herinnert ons aan Cleveringa, Meijers en Telders, die een voorbeeld voor altijd en voor eenieder mogen zijn, maar in bijzonder voor de jurist van nu.

Het is de kunst van het vak om een ander tot in den treure te motiveren en te inspireren. Cleveringa toonde zich door zijn heldhaftige optreden als een voorbeeldig jurist en als een voorbeeldig decaan van de rechtenfaculteit. Hij moest en zou uitvoerig laten weten wat voor onrecht de medemens werd aangedaan, ook al zouden er consequenties volgen. De weldoordachte redevoering van 26 november 1940 staat dan ook symbool voor de karaktereigenschappen die een 'jurist' kunnen inspireren om een 'goed jurist' te worden. Mede om die reden zullen de woorden en intenties van Cleveringa en consorten nog lang worden herhaald en herdacht. Het weghalen van een kunstwerk, omdat een toevallige passant het aanstootgevend zou vinden, en het vervolgens weer terughangen is - in ieder geval niet in positieve zin - niet even memorabel en inspirerend. Een dergelijke actie doet geen eer aan Cleveringa en het adagium dat hij met zijn optreden probeerde te beschermen: *Praesidium Libertatis*.

DOOR: KAREL WIJDEVELD

INTERNATIONAAL HUMANITAIR RECHT & DE ETHIOPISCHE WAPENSTILSTAND

3 november 2022 zal de geschiedenis ingaan als een beslissend moment voor Ethiopië en haar buurlanden.

Met het tekenen van een wapenstilstand door de regering van Ethiopië en het Volksbevrijdingsfront van Tigray kwam een einde aan twee lange jaren burgeroorlog in het Oost-Afrikaanse land, waarin het internationaal humanitair oorlogsrecht door beide partijen veelvuldig is geschonden.

Wat zijn de oorzaken van het jarenlange conflict?

En nog belangrijker: welke garanties biedt het akkoord de burgers van Ethiopië voor een veilige toekomst?

Hoewel de burgeroorlog officieel in november 2020 uitbrak, liepen de spanningen tussen de regering van Ethiopië en de regio Tigray al langere tijd op. Beslissend was het aantreden van premier Abiy Ahmed in 2018, waarmee een einde kwam aan het politieke monopolie van Tigray. Voor het aantreden van de president bepaalde de politieke partij van Tigray, het TPLF, in belangrijke mate de binnenlandse politiek van Ethiopië. Het TPLF en de andere coalitiepartijen werden echter vervangen door de Welvaartspartij van Abiy Ahmed, wat tot grote weerstand leidde van de Tigrayers. In het najaar van 2020 kwam deze onvrede tot uiting toen de overheid besloot om de regionale verkiezingen niet door te laten gaan in verband met de pandemie. In strijd met deze nationale regelgeving werden in Tigray toch verkiezingen gehouden, wat leidde tot een conflict tussen Tigray en de regering. Op 4 november barstte in Tigray het geweld los, toen de plaatselijke militaire vestiging van de Ethiopische regering werd bezet door de Tigrayers. Als reactie op deze aanval werden troepen van de centrale overheid naar de opstandige regio gestuurd. Hiermee begon een bloedig conflict dat twee jaar voort zou duren en vele Ethiopische burgers het leven zou kosten.

Ethiopië en Tigray zijn echter niet de enige belanghebbenden in de strijd. Een complicerende factor is de deelname van Eritrese troepen aan de oorlog aan de zijde van Ethiopië. Eritrea is aan het einde van de 20e eeuw onafhankelijk geworden van Ethiopië, maar de strijd om zelfbeschikking heeft nog altijd invloed op de relatie met het buurland. Met name met Tigray, dat ten tijde van de onafhankelijkheidsstrijd de boventoon voerde in Ethiopië, heeft Eritrea een appeltje te schillen. Nu heeft Eritrea revanche genomen op Tigray door in de burgeroorlog voor de kant van de centrale regering te kiezen.

Internationale mensenrechtenorganisaties hebben zich uitgesproken over schendingen van het humanitair oorlogsrecht door de strijdende partijen. Zo is het leveren van humanitaire hulp aan de slachtoffers onmogelijk gemaakt door interventie van de Ethiopische troepen, waardoor aan gewonden de nodige medicatie en gezondheidszorg ontnegd werden. Twee jaar lang zijn voedselvoorraden gestolen door de troepen en akkers vernietigd waardoor velen aan de gevolgen van ondervoeding zijn overleden. Ook zijn veel burgers het doelwit geweest van militaire aanvallen en zijn vrouwen onderworpen aan seksueel geweld door de militairen. De regio Tigray is bovendien twee jaar lang afgesloten geweest van de buitenwereld door een internetblokkade. Beschuldigingen van schending van het internationale recht werden echter herhaaldelijk door Ethiopië ontkend.

Het vredesakkoord van 3 november zou aan deze omstandigheden een eind moeten maken. Het akkoord, getekend in Zuid-Afrika, heeft tot doel de demobilisatie van het Volksbevrijdingsfront van Tigray en het beëindigen van het oorlogsgeweld. Ook zou het internationaal humanitair recht weer gerespecteerd moeten worden en moeten humanitaire organisaties weer toegang krijgen tot de getroffen gebieden. Er zijn echter wel redenen om te twijfelen aan de effectiviteit van het akkoord. Zo zwijgt het akkoord over de toekomst van de Eritrese troepen in Tigray en blijft het onduidelijk of zij zich dan ook verbonden zullen achten aan de tussen Ethiopië en Tigray gesloten wapenstilstand. Ook bleken eerdere wapenstilstanden slechts van tijdelijke aard te zijn. Toch biedt het akkoord ook reden voor hoop voor een vredige afloop van het conflict. Met name voor de miljoenen burgers die twee jaar lang zonder voedsel, energie of medicatie hebben geleefd, komt de vrede geen moment te vroeg.

DE KORTE DETENTIE: TIJD VOOR EEN BETEKENISVOLLER ALTERNATIEF?

Deze maand publiceerde een team van onderzoekers aan de Universiteit Leiden een onderzoek naar de effecten van korte gevangenisstraffen. Daaruit blijkt dat korte gevangenisstraffen niet effectief zijn om recidive te verminderen. Sterker nog, zowel op de korte, als op de lange termijn leiden korte gevangenisstraffen tot meer recidive dan taakstraffen. Binnen een periode van vijf jaar worden 55% meer delicten gepleegd. Dit is op zichzelf al zorgwekkend nieuws, maar daarbij is nog een belangrijk detail weggelaten: de korte detentie is verreweg de meest voorkomende straf in Nederland. Bijna driekwart (74%) van alle gedetineerden zit een korte detentie van minder dan drie maanden uit. Omdat deze straf doorgaans het meest wordt opgelegd, lijkt het vanzelfsprekend dat deze zo effectief mogelijk zou moeten zijn. Dat dit niet het geval is, lijkt mij een evenwel zorgelijke als relevante kwestie.

Daarom staat in deze bijdrage de volgende vraag centraal: waarom zijn korte detenties niet effectief en ligt het wellicht niet voor de hand om over te stappen naar een betekenisvoller alternatief? Hiertoe zal ten eerste nader worden ingegaan op de (in)effectiviteit van de korte detentie. Vervolgens zal aan de hand van wetenschappelijke literatuur een kader van meer betekenisvolle alternatieven uiteen worden gezet. Tot slot volgt een passende conclusie met een blik op de toekomst.

DE (IN)EFFECTIVITEIT VAN DE KORTE DETENTIE

Naast de conclusies van het voornoemde onderzoek is tevens de Raad voor Strafrechtstoepassing en Jeugdbescherming (hierna: de RSJ) van mening dat korte detenties weinig effectief en/of betekenisvol zijn. Ten eerste heeft dit te maken met het feit dat de mogelijkheden om tijdens de korte detentie te werken aan gedragsverandering en re-integratie beperkt zijn.ⁱ Een detentie- en re-integratieplan voor de gedetineerde kan immers pas na vier weken worden opgesteld, terwijl 50% van de gedetineerde een kortere straf uitzit dan deze termijn.ⁱⁱ Daarnaast werkt de wet niet mee: op basis van goed gedrag kan het recht op resocialisatieactiviteiten pas na zes weken verdiend worden.ⁱⁱⁱ Dat brengt met zich mee dat 60% van de gedetineerden hier niet voor in aanmerking komt, gezien zij binnen die zes weken al uitgestroomd zullen zijn. Bovendien komen gedetineerden alleen in aanmerking voor detentiefasering en langdurig verlof als hun detentie minimaal vier maanden bedraagt: hier komen 80% van de gedetineerden niet aan toe.^{iv}

Verder kan een detentie ook de nodige schade met zich meebrengen. Denk hierbij bijvoorbeeld aan het verlies van werk, inkomen en sociale relaties. Het verliezen van con-

tact met een kind of partner brengt zware gevolgen met zich mee. En als een gedetineerde twee weken in detentie verblijft, treft de straf hem eigenlijk het zwaarst indien hij als gevolg daarvan zijn inkomen kwijtraakt. De RSJ wijst er ook op deze nadelige sociaaleconomische en psychosociale gevolgen.^v

Op psychologisch vlak blijkt detentie ook schade toe te brengen aan de gedetineerde: een gebrek aan prikkels door de detentieomgeving kunnen een nadelig effect hebben op belangrijke hersenfuncties, waardoor een geslaagde resocialisatie kan worden bemoeilijkt en de kans op recidive vergroot kan worden.^{vi}

In het kader van de strafdoelen schiet de korte detentie tevens tekort. Zoals hiervoor benoemd is er nagenoeg geen mogelijkheid voor de gedetineerden om te resocialiseren. Verder komt de RSJ tot de conclusie dat de speciaal preventieve werking van de korte detentie beperkt is. Hiervoor noemt zij als reden dat de kans op recidive na de detentie aantoonbaar groot is.^{vii} Dit ligt in lijn met het onderzoek aan de Universiteit Leiden, dat ik in de inleiding reeds heb benoemd. Verder is de generale preventieve wer-

ⁱ RSJ, *Advies. Van detineren naar re-integreren*, Den Haag: Raad voor Strafrechtstoepassing en Jeugdbescherming 2017. Zie ook: E. Rodermond, 'Prisoner Resettlement in Europe', *Sancties* 2020/4.

ⁱⁱ RSJ, *Advies. Korte detenties nader bekeken*, Den Haag: Raad voor Strafrechtstoepassing en Jeugdbescherming 2021

ⁱⁱⁱ S. van Wingerden, 'Over hervorming in het gevangeniswezen', *PROCES* 2021 (100) 1-2.

^{iv} RSJ korte detenties nader bekeken, p. 18.

^v M. Boone e.a., *Vervangende taakstraf bij het niet betalen van een geldboete*. Pre-evaluatie, Universiteit Leiden 2021.

^{vi} S. Ligthart e.a., 'De Nederlandse detentieomgeving en het resocialisatiebeginsel. Implicaties van neuropsychologisch onderzoek', *NJB* 2018/146; J. Meijers, e.a., 'Reduced self-control after three months of imprisonment; a pilot study', *Frontiers in Psychology* 2018, 01. In: S. Ligthart e.a., *NJB* 2018/14.

^{vii} RSJ *Korte detenties nader bekeken*, p. 21.

king ook beperkt: doorgaans worden de meeste misdaden gepleegd onder invloed van een stoornis of verslaving en niet vanuit een rationele overweging.^{viii} Eigenlijk is er maar één strafdoel waar de korte detentie wel voldoende aan bijdraagt: vergelding. De RSJ noemt dit een legitiem strafdoel, maar is van oordeel dat dit enkele doel alleen onvoldoende is.^{ix}

OP ZOEK NAAR MEER BETEKENISVOLLE ALTERNATIEVEN

Een korte detentie is dus niet effectief, brengt detentieschade met zich mee en levert alleen een bijdrage aan het realiseren van vergelding. Ligt het dan niet in de rede om een betekenisvoller alternatief op te leggen? Vanuit de rechtswetenschappelijke hoek vallen verschillende pleidooien te vinden. Zo stellen Boone, Nieuwbeerta & Schuyt voor om een vervangende taakstraf in de wet op te nemen voor een niet-betaalde geldboete. Op dit moment kan alleen vervangende hechtenis worden opgelegd: deze straf draagt maar beperkt bij aan de strafdoelen van vergelding en preventie, terwijl de taakstraf juist een positief effect heeft op preventie en het voorkomen van recidive. Daarnaast is vervangende hechtenis ook veel duurder. Niet alleen kost vervangende hechtenis bijna driemaal zoveel als de geldboetes die niet betaald worden, ook de taakstraf zelf is goedkoper. Kortom, vervangende hechtenis heeft geen voordelen en alleen maar nadelen.^x

viii J. Claessen, 'Geen Straf maar herstelrecht na misdaad', *Sociale Vraagstukken* 15 april 2021.

ix RSJ Korte detenties nader bekeken, p. 20-21.

x M.M. Boone, P. Nieuwbeerta & P.M. Schuyt, 'Vervangende taakstraf als alternatief voor een niet betaalde geldboete: 'No brainer' of hersenkraker?', *Sancties* 2022/73, afl. 5, p. 277-287.

Claessen pleit voor de taakstraf en elektronische detentie als alternatieven voor de korte detentie. Hij schetst de korte detentie eveneens als een problematische sanctie en ziet heil in het opleggen van deze alternatieven: zij focussen misschien meer op resocialisatie dan vergelding en preventie, maar zijn effectiever in het verminderen van recidive. Bovendien zijn deze straffen goedkoper. Het fundamentele punt van zijn betoog komt neer op de tweedeling tussen vergelding en resocialisatie: deze strafdoelen gaan niet hand in hand en dus zal men een afweging tussen beide moeten maken. Zeker in het geval van minder ernstige criminaliteit kiest Claessen voor de kant van het 'slimme straffen', en daarmee de vervangende taakstraf en elektronische detentie in te voeren.^{xi} In het onderzoeksprogramma Changing Justice Gears, waar Claessen tevens deel van uitmaakt, wordt nog onderzoek gedaan naar de vraag of het invoeren van alternatieven ervoor zorgt dat de korte detentie minder zal worden opgelegd.^{xii}

Niet alleen Claessen pleit voor de alternatieve taakstraf en elektronische thuisdetentie, de RSJ heeft dat ook opgenomen in haar advies: zij beveelt aan dat het taakstrafverbod wordt heroverwogen zodat de rechter maatwerk kan bieden en pleit tevens voor het invoeren van elektronische detentie als hoofdstraf. Hier heeft de minister voor Rechtsbescherming middels een brief op gereageerd.^{xiii} Met betrekking tot het overwegen van het taakstrafverbod stelt de minister dat die aanbeveling zich niet verhoudt tot de politieke koers, omdat er een wetsvoorstel tot uitbreiding van het taakstrafverbod op de agenda staat. Dit argument van de minister gaat echter niet meer op, want dit wetsvoorstel is tijdens de stemming van de Eerste Kamer verworpen.^{xiv} Wat betreft het voorstel van het opnemen van elektronische detentie is de minister overwegend positief: hij deelt de mening dat de elektronische detentie een waardevolle aanvulling kan zijn en meent dat dit om verdere verkenning vraagt. Hier is de minister echter nog niet aan toegekomen. Wel heeft de minister middels dezelfde brief laten weten dat hij een onderzoek heeft bevolen over de effectiviteit van korte detenties bij het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum. Dit onderzoek laat echter nog op zich wachten.

xi J.A.A.C. Claessen, 'Pleidooi voor de terugdringing van de korte gevangenisstraf', *NTS* 2021/40, afl. 3, p. 131-137.

xii J.A.A.C. Claessen & S. Meijer, 'Het project Changing Justice Gears en de terugdringing van de korte gevangenisstraf', *Sancties* 2022/74, afl. 5, p. 288-299.

xiii *Kamerstukken II* 2021/22, 29279, nr. 687.

xiv *Kamerstukken I* 2022/23, 35528, nr. 4.

CONCLUSIE

Vele onderzoeken en adviezen schetsen de korte detentie als ineffectief: er wordt niet bijgedragen aan de resocialisatie van gedetineerden, detentieschade ligt op de loer en van recidivevermindering is tevens geen sprake. Nu de minister voor Rechtsbescherming zelf onderzoek heeft bevolen naar de effecten van de korte detentie ben ik benieuwd of dit onderzoek tot dezelfde resultaten zal leiden, en zo ja, op welke wijze de Tweede Kamer deze resultaten zal ontvangen.

De rechtswetenschap laat echter niet op zich wachten: vanuit verschillende hoeken wordt gepleit voor de taakstraf en elektronische detentie als alternatieven voor de korte detentie. De minister voor Rechtsbescherming achtte dat het heroverwegen van het taakstrafverbod zich niet verhoudt tot het wetsvoorstel dat juist tot uitbreiding van dat verbod in behandeling was. Nu dat wetsvoorstel echter is afgeslagen door de Eerste Kamer, is de vraag hoe de politiek nu een blik zal werpen op het taakstrafverbod. Uiteraard is de stemming nog recent, maar de tijd zal leren of we de taakstraf terug zullen zien als alternatief voor de korte detentie. Dit geldt ook voor de elektronische detentie: de minister meent dat dit om verdere verkenning vraagt, maar dit onderwerp is heden ten dage nog niet aan de orde geweest in de politiek. Ook hier zullen wij met geduld moeten afwachten.

Is geduld hebben dan het enige wat we in de tussentijd kunnen doen? Zeker niet. Het is van groot belang dat wij steeds aandacht blijven besteden aan de korte detentie en de noodzaak voor meer betekenisvolle alternatieven. Daarom moeten wij blij zijn met het onderzoek van onze universiteit en de vele andere bijdragen die ik in dit artikel genoemd heb. Zij geven de politiek immers de bewapening om de korte detentie ten val te brengen. Op het moment dat wij in de politiek dezelfde strijdlustigheid herkennen, duurt het mijns inziens niet lang voordat het balletje gaat rollen. Zolang wij blijven onderzoeken, houd ik de hoop dat de politiek naar ons zal luisteren.

NOVUM

QUESTIONNAIRE

prof. dr. JOANNE VAN DER LEUN

Joanne van der Leun is hoogleraar Criminologie en sinds 2016 decaan van de Rechtenfaculteit. Zij is recent herbenoemd als decaan en zal dus ook de komende jaren samen met het faculteitsbestuur leidinggeven aan de Rechtenfaculteit.

U bent recent herbenoemd als decaan van de Rechtenfaculteit. Wat zijn uw voornaamste doelen voor de volgende termijn als decaan?

Het belangrijkste is dat we goed voor al onze studenten en medewerkers zorgen in deze rare tijden. Daarnaast vind ik het een eer om nog een derde termijn door te mogen. Daarin hebben we als bestuur natuurlijk mooie plannen in het kader van de universitaire strategie, waarbij we vooral voortbouwen op allerlei goeds wat er al staat. Ik ga me inzetten voor de binnenstadscampus met daarin onze plannen rondom recht, ethiek en technologie. Studenten gaan we meer toekomstgericht opleiden, daar ligt een prachtig plan voor. En op onderzoeksgebied gaan we de krachten meer bundelen. Maar uiteindelijk weet ik ook dat het niet gaat om mijn doelen maar om de optelsom van alles wat we met elkaar realiseren, dat houdt het ook verrassend. En verder meer stopcontacten, of is dat te praktisch?

In een interview uit 2018 gaf u aan dat een belangrijke doelstelling was om de cultuur van gezamenlijkheid binnen de faculteit te verbeteren. Hoe heeft u dat in de afgelopen vier jaar gerealiseerd?

Dat was met covid even niet zo makkelijk. Toch zag je juist toen hoe hard we elkaar nodig hebben. De gebouwen hebben meer ontmoetingsruimtes gekregen en mensen zoeken elkaar weer op. Ik kan ook een heel concreet voorbeeld geven: we zien steeds vaker promovendi die worden begeleid door (co)promotoren uit twee instituten: dat zegt wat over de gezamenlijkheid. En leuke dingen organiseren, dat kan gelukkig ook weer, zowel voor studenten als voor medewerkers. Vorige week bij de Graduation Ceremonies merkte ik hoe belangrijk dat is en wat studenten ook hebben gemist. Het was soms echt emotioneel.

Wat is uw belangrijkste karaktertrek?

Ik ben een geduldige optimist. Lukt het vandaag niet dan is er morgen weer een dag en uiteindelijk kom je er wel.

Wat is uw favoriete eigenschap in anderen?

Positiviteit. In de academische wereld kunnen mensen heel goed kritisch zijn in hun werk en ze vergeten dan in de menselijke omgang wel eens om ook de positieve dingen te benoemen. Ik waardeer de mensen die dat wel doen enorm, het stimuleert ook om een stap verder te zetten.

Wat is de belangrijkste eigenschap van een jurist?

Goed kunnen analyseren en niet te snel oordelen. Dat geldt overigens ook voor criminologen.

Wat is uw favoriete bezigheid?

Tuinieren, lange fietstochten maken met mijn man en dochter, hardlopen langs de Vliet of in het Cronesteyn.

Wat is uw favoriete wet?

Als criminoloog vind ik wetten ongelooflijk belangrijk, maar uiteindelijk ben ik het meest geïnteresseerd in het recht in de praktijk. Dat was al toen ik mijn proefschrift schreef en dat fascineert me nog steeds. Als ik nu een master zou doen, zou ik kiezen voor Law and Society of voor Comparative Criminal Justice.

Wie is uw favoriete schrijver?

Hoewel ik liefst in het Engels lees, kom ik altijd weer terug bij Voskuil. Hij heeft als een van de weinigen een soort sociologie van het kantoor geschreven. En dat alles via gesprekken en interne dialogen, heerlijk. Ik lees ook heel graag biografieën.

Welk levend persoon bewondert u het meest?

Eigenlijk ben ik niet zo van persoonsverering. Ik bewonder een ieder die zich niet uit het veld laat slaan door tegenslag. Studenten die het niet cadeau krijgen en die alles zelf moeten uitvinden, daar heb ik ook enorme bewondering voor.

Wie uit de geschiedenis zou u wel willen zijn?

Vroeger las ik graag boeken over archeologie. Ik zou wel zo'n beroemde opgraving willen hebben meegemaakt in Griekenland.

Welk wetsartikel zou u willen afschaffen?

Als onderzoeker op het terrein van mensenhandel vind ik artikel 273a WvS ontzettend lang en vaag. Er staat niet helder wanneer uitbuiting strafbaar is. Afschaffen gaat te ver, maar ik zou wel een voorstander zijn van het aanpassen en vereenvoudigen van het artikel. En als ik ook wat zou mogen toevoegen dan zou ik het onmogelijk willen maken dat kinderen in Nederland verblijven zonder verblijfsrecht.

Wat is uw favoriete arrest?

Het Chinese horeca arrest van de Hoge Raad heeft glashelder duidelijk gemaakt dat bij uitbuiting de normen van Nederland gelden. Dus je kunt niet zeggen: de uitbuiting is niet zo erg want sommige mensen vinden het normaal om uitgebuit te worden. Ik zeg het een beetje kort door de bocht, maar het is schokkend hoe er soms weggekeken wordt als het gaat om de uitbuiting van migranten.

Wat is uw favoriete restaurant?

Surakarta op het Noordeinde. Ik ben opgevoed met Indonesisch eten en je kunt me er midden in de nacht voor wakker maken. En verder elke strandtent met lekker vegetarisch eten en goede muziek.

Wat is uw favoriete gerecht?

In het KOG de mosterdsoep.

Wat is uw motto?

Stel eens wat vaker vragen aan een ander, daar leer je zelf ook veel van.

Wat is de belangrijkste les die u ooit is geleerd en van wie was dat?

In het werkende leven was het mijn promotor die zei: 'niet alles hoeft in je proefschrift, je moet daarna ook nog wat te doen hebben'. Dat zeg ik tegen al mijn promovendi. En dan zeg ik er ook bij dat ze eigenwijs moeten zijn. Mijn promotor wilde namelijk ook dat ik mijn proefschrift in het Nederlands schreef en dat heb ik niet gedaan. Je moet ook je eigen keuzes maken, dat heb ik van mijn ouders meegekregen.

Als u de studente Joanne van destijds een advies zou mogen geven, welk advies zou dat dan zijn?

Ik was deeltijdstudent aan de Universiteit Utrecht en ik studeerde in voltijdtempo naast een pittige baan in de gezondheidszorg. Dus ik zou nu tegen die Joanne zeggen: maak niet zo'n haast. Maar ik heb ook geen spijt want ik wilde door en het is me niet slecht gekomen.

BEN JIJ ONZE NIEUWE REDACTEUR?

NOVUM Magazinne heeft altijd plek voor enthousiaste studenten die onze redactie willen versterken. Schrijf jij graag en vlot, neem je graag het initiatief, en heb je oog voor detail? Dan zijn wij op zoek naar jou!

Als redacteur heb je de vrijheid om je eigen onderwerpen te bepalen en kun je steeds een andere rubriek verzorgen. Zo blijf je betrokken bij het blad op allerlei verschillende manieren. Uiteraard zijn ideeën voor een nieuwe rubriek ook altijd welkom. Indien je slechts eenmalig een bijdrage zou willen leveren aan NOVUM Magazine, is dat ook mogelijk.

**Ben je geïnteresseerd of heb je andere vragen?
Neem dan contact met ons op via:**

novum@law.leidenuniv.nl

**Universiteit
Leiden**
Rechtsgeleerdheid

Redactie

Rudolf Willem van Dam

Lars Volborth

Frank van der Salm

Cas de Koning

Sabine Pennings

Yusuf Kolukisa

Karel Wijdeveld (*hoofdredacteur*)

Mathijs de Jong (*eindredacteur*)

Hadassah Drukarch

Joris van de Riet

Jurian Bos

Bouchra Boulouize

Mahatma Martinus

